

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ГЛУХІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА**

Кафедра дошкільної педагогіки і психології

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

**ФОРМУВАННЯ ОСНОВ СЕНСОРНОЇ КУЛЬТУРИ У ДІТЕЙ 5-ГО Р.Ж.
НА ЗАСАДАХ ТЕХНОЛОГІЇ М. МОНТЕССОРИ**

Спеціальність: 012 Дошкільна освіта

Виконавець:

Маруніч Аліна Михайлівна

студентка 62-2 МДО групи,

факультету дошкільної освіти

Науковий керівник:

доктор історичних наук,

професор

Курок Олександр Іванович

Глухів – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ СЕНСОРНОЇ КУЛЬТУРИ У ДІТЕЙ 5-ГО РОКУ ЖИТТЯ НА ЗАСАДАХ ТЕХНОЛОГІЇ М. МОНТЕССОРІ.....	8
1.1 Стан досліджуваної проблеми з формування основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку.....	8
1.2 Особливості психічного розвитку дітей середнього дошкільного віку.....	23
1.3 Вплив технології М.Монтессорі на формування основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку.....	31
Висновки з розділу 1.....	37
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ СЕНСОРНОЇ КУЛЬТУРИ У ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ НА ЗАСАДАХ ТЕХНОЛОГІЇ М. МОНТЕССОРІ.....	40
2.1. Визначення рівнів сформованості основ сенсорної культури у дітей 5-го року життя.....	40
2.2. Реалізація системи роботи з формування основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку на засадах технології М. Монтессорі.....	50
2.3. Узагальнення результатів експериментальної перевірки ефективності формування основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку.....	59
Висновки з розділу 2.....	66
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	69
ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	76
ДОДАТКИ.....	82

ВСТУП

Модернізація системи освіти в умовах культурного і духовного відродження суспільства потребує звернення до питань забезпечення можливостей для розвитку та самовдосконалення особистості. На сучасному етапі відбувається переосмислення пріоритетів, цілей і завдань навчання та виховання дітей дошкільного віку, а тому є актуальною проблема становлення дитячої особистості, набуття нею досвіду пізнання, виявлення та розвиток її здібностей. Зазначене відображено у державних документах України. Зокрема, у Національній доктрині розвитку освіти в Україні XXI ст. зазначається, що ключовою метою функціонування закладів дошкільної освіти є забезпечення умов для розвитку і самореалізації дитячої особистості, виховання покоління, спроможного навчатися впродовж життя. Вирішальним значенням дошкільної освіти є формування особистості дитини та розвиток її здібностей. Це визнається у законі «Про дошкільну освіту» і Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні [2].

У сучасній науковій літературі питання формування основ сенсорної культури аналізується в декількох аспектах. Дослідники з одного боку сенсорну культуру аналізують як базу загального інтелектуального розвитку, з іншого розвиток пізнавальних психічних процесів уможливорює наступність між дошкільною та початковою ланками освіти [6; 28; 43; 54].

Головним джерелом знань дитини про оточуючий світ і саму себе є відчуття. Вони акумулюють основні джерела, котрими інформація про явища навколишнього світу і про стан організму трансформується до мозку, надаючи людині можливість пізнавати їх, орієнтуватися в них. Саме зі сприймання предметів і явищ зовнішнього світу починається пізнання. Переважно інші форми пізнання – пам'ять, уява, мислення, мовлення – формуються на засадах образів сприймання, а також є результатом їх переосмислення. Тому інтелектуальний розвиток неможливий без розвитку відчуттів і сприймання [10].

Науковці В. Аванесова, Л Венгер, Л. Журова, В. Зінченко, Г. Кислюк М. Монтессорі та ін. зауважували, що саме середній дошкільний вік є найбільш сприятливим для розвитку діяльності органів чуття, а це в свою чергу забезпечує допомагає різнобічно сприймати навколишній світ.

Заслужують на увагу дослідження науковців, які займалися проблемою сенсорного розвитку дошкільників (В. Аванесова [56], Л. Венгер [13], О. Запорожець [56], В. Зінченко, Є.Ігнат'єв, В. Мухіна [42], М. Подд'яков [45], О. Усова [62] та ін. Роль сенсорного виховання у розвитку дітей середнього дошкільного віку складно переоцінити. Оскільки цей вік вважається найбільш чутливим для розвитку органів чуттів, акумуляцію сприймань про навколишній світ.

Знані закордонні науковці в галузі дошкільної педагогіки (Ж.-О. Декролі, О. Запорожець, М. Монтессорі, С. Русова, Є. Тихєєва О. Усова, Н. Сакуліна, Ф. Фребель та ін.. слушно наголошували на тому, що сенсорне виховання покликане забезпечити повноцінний сенсорний розвиток, а також є ключовою базовою компетентністю дошкільників.

Підтвердження цього ми знаходимо в сучасних дослідженнях присвячених таким площинам даної проблеми, як обґрунтування особливостей системи розумового виховання загалом та сенсорного зокрема (О. Д'яченко, М. Подд'яков, О. Проскура та інші); дослідження рівня сенсорного розвитку в дітей дошкільного віку (Т. Кондратенко, В. Котирло, С. Ладивір, В. Холмовська та ін.); дослідження розвивальних можливостей різних видів дитячої діяльності (Л. Артемова, Т. Лаврент'єва, О. Логвиненко та інші); технологія формування пізнавальних здібностей дошкільників (З. Богуславська, О. Проскура, К. Щербакова та інші) склали теоретичну основу магістерської роботи.

Дослідники в галузі психології наголошують, що пізнання дитиною оточуючого світу за допомогою відчуттів і сприймання продукує необхідні передумови для розвитку складніших пізнавальних процесів (мислення, пам'ять, уява тощо). Добре розвинена сенсорика – основа для поліпшення

практичної діяльності дитини. Як наслідок дошкільник пізнає нові дії сприймання, спрямовані на обстеження предметів і явищ навколишньої дійсності, їх багатоманітні властивості і зв'язки, тобто відбуваються прогресивні зміни в організмі дошкільника [3; 11; 22; 43; 54; 67].

Важливого значення сьогодні потребує питання оновлення змісту освіти, розробка й впровадження в освітній процес інноваційних розвивальних освітніх технологій. Вважаємо, що в контексті даної проблеми корисним може бути педагогічний досвід М. Монтесорі.

Розвідкам педагогічної спадщини М. Монтесорі займалася низка як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Різноманітні аспекти педагогічної технології знаного італійського педагога, лікаря, психолога, філософа М. Монтесорі, її педагогічна діяльність аналізується в широкому спектрі наукових публікацій вітчизняних вчених, педагогів (А. Андрушко, І. Дичківська, Б. Жебровський, Н. Кравець, Т. Михальчук, Т. Поніманська, Н. Прибильська, О. Савченко, К. Стрюкта ін.).

Разом з цим недостатнє вивчення питання використання технології М. Монтесорі у формуванні сенсорної культури дітей дошкільного віку зумовило вибір теми магістерського дослідження «Формування основ сенсорної культури у дітей п'ятого року життя на засадах технології М. Монтесорі».

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка системи роботи з формування основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку на засадах технології М. Монтесорі.

Об'єкт дослідження – процес формування основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку.

Предмет дослідження – система роботи з формування основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку на засадах технології М. Монтесорі.

Гіпотеза дослідження: процес формування основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку на засадах технології М. Монтесорі може відбуватися ефективніше за наступних умов:

- розробки системи роботи побудованої на засадах технології М. Монтесорі;
- організації індивідуальної допомоги і підтримки дітей;
- створення необхідного розвивального освітнього середовища;
- налагодження конструктивної взаємодії з батьками.

Завдання наукового дослідження:

1. Здійснити аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми формування основ сенсорної культури в дітей п'ятого року життя.
2. Схарактеризувати вплив технології М. Монтесорі на формування основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку.
3. Виявити рівень сформованості основ сенсорної культури у дітей п'ятого року життя.
4. Обґрунтувати та експериментально перевірити систему роботи з формування основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку на засадах технології М. Монтесорі.

Для досягнення поставленої мети й реалізації завдань використано комплекс взаємопов'язаних **методів наукового дослідження:** *теоретичні* (аналіз, синтез, порівняння, класифікація, конкретизація, узагальнення наукових джерел з проблеми дослідження; вивчення педагогічного досвіду, нормативних документів) – з метою уточнення сутності базових понять дослідження; з'ясування особливостей формування основ сенсорної культури у дітей п'ятого року життя, критеріїв та рівнів її діагностики; *емпіричні* (спостереження, опитування, педагогічний експеримент, методи математичної статистики) – для діагностування рівнів сформованості основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку, узагальнення результатів та забезпечення їхньої вірогідності й об'єктивності.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що розроблено критерії, показники та рівні сформованості основ сенсорної культури у дітей п'ятого року життя; розроблено систему роботи з формування основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку на засадах технології М. Монтесорі.

Практичне значення одержаних результатів полягає у впровадженні в практику роботи закладів дошкільної освіти систему роботи з формування основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку на засадах технології М. Монтесорі.

Матеріали дослідження можуть бути використані педагогічними працівниками закладів дошкільної освіти, батьками вихованців у процесі формування основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку.

Експериментальна база дослідження: ТОВ «НВК» Золоче» с. Вишеньки, Бориспільський район та ДНЗ №9 «Десняночка» м. Шостка, Сумська обл. До експерименту було залучено 50 дітей середнього дошкільного віку (експериментальна група – 25 осіб, контрольна група - 25 осіб).

Структура роботи. магістерська робота складається: зі вступу, двох розділів, рекомендацій, висновків, списку використаних джерел (68 найменувань), 9 додатків. Повний обсяг магістерської роботи становить 144 сторінки, основний текст займає 74 сторінки. У роботі подано 16 таблиць, 2 рисунки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ СЕНСОРНОЇ КУЛЬТУРИ У ДІТЕЙ П'ЯТОГО РОКУ ЖИТТЯ НА ЗАСАДАХ ТЕХНОЛОГІЇ М. МОНТЕССОРИ

1.1 Стан досліджуваної проблеми з формування основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку

У дошкільному віці відбувається активне збагачення чуттєвого досвіду дитини, оволодіння особливими формами сприймання і мислення, активний розвиток уяви, розвиток довільної уваги і пам'яті. Формування уявлень про оточуючий світ у процесі відчуттів і сприймання виробляє неодмінні передумови для розвитку у дошкільників складніших пізнавальних процесів (пам'ять, мислення, увага). Відповідно розвинена сенсорика – фундамент для поліпшення практичної діяльності дитини. Прогресивні зміни в організмі вихованця проходять не спонтанно, а в результаті того, що дошкільник пізнає нові дії сприймання, направлені на обстеження предметів і явищ навколишньої дійсності, їх різноманітних властивостей і зв'язків. З дорослішанням у дитини з'являється бажання зорієнтуватися у формах, порівняти, у чому їх аналогічність і розрізнення з відомими їй предметами. Варто зауважити, що специфічні зміни протягом перших років життя дитини викликані передусім удосконаленням її основних видів відчуття.

У сучасній філософії, психології, основні компоненти чуттєвого пізнання – відчуття, сприйняття трактуються як форми психічного відображення об'єктивного світу. Відчуття – це «найпростіша форма пізнання окремих властивостей, феноменів» [43, с. 92], сприйняття – «найпростіше з властивих людині форм психічного відображення об'єктивного світу у вигляді цілісного образу» [43, с. 56].

Сприйняття, перш за все, є чуттєве відображення певного предмета або явища. За твердженням вчених, в кожне сприйняття входить і відтворений

минулий досвід, і мислення об'єкта сприйняття, його почуття, емоції. Крім того, сприйняття історично, формується на основі опосередкування його досвіду суспільною практикою [57, с. 115].

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури сенсорний розвиток визначаємо як формування нових, що не існували у дитини раніше сенсорних процесів і властивостей під впливом активного педагогічного впливу. Таке розуміння сенсорного розвитку дітей дозволяє охарактеризувати сенсорне виховання як цілеспрямований розвиток у дітей сенсорних процесів [32].

Вітчизняна дошкільна педагогіка та психологія під сенсорною культурою дитини розуміє результат засвоєння нею загальноприйнятих уявлень про колір, форму та інші властивості речей [4, с. 54]. Під сенсорними здібностями розуміють такі здібності, що виявляються у вигляді сприйняття тих чи інших властивостей і зав'язків предметів, явищ об'єктивного світу або властивостей власних дій індивіда [4].

Варто наголосити, що в період дошкільного дитинства відбувається розвиток і розрізнення кольорів, насамперед підвищується його точність. Діти раннього віку у процесі безпосереднього сприймання вже розрізняють 4 основних кольори: синій, зелений, червоний, жовтий, складніше – перехідні тони: оранжевий, голубий і фіолетовий. Молодші дошкільники спроможні установлювати відношення між фундаментальними кольорами і їх назвами. Діти п'ятого року життя спроможні розпізнавати світлі відтінки, відтак цьому сприяє позначення відношень словами «темне», «світле» [9].

Крім цього в період дошкільного дитинства активно розвивається і слухова чутливість. Концентрується поступовий розвиток гостроти тонального слуху. Загальновідомо, що пороги чутливості 3-4-річних дітей пересилують пороги чутливості дорослих на 7-11 Дб, 5-6-річних – на 5-8 Дб.

Також з віком покращується здатність розпізнавати висоту звука у дошкільників. Втім фонематичний і музичний слух розвивається різними темпами. Спочатку починає розвиватися фонематичний слух, а пізніше

дитина розрізняє всі звуки рідної мови, формується пасивне і активне мовлення [20].

Аналіз фахової літератури з проблем сенсорики та її розвитку у дошкільників, показав, що сенсорне виховання, перш за все, спрямоване на формування і розвиток у вихованців сенсорних процесів (відчуттів, сприймання, уявлень), які сприяють набуттю сенсорного досвіду (орієнтування у зовнішніх властивостях предметів і явищ). Основне його завдання – сформувати у дошкільників здатність адекватно сприймати предмети, їх властивості і зв'язки (форма, колір, величина, висота звуків, протяжність у просторі тощо). Якщо не формувати у дошкільників уявлення про сенсорні еталони, то відповідно процес навчання дитини тривалий час буде фрагментарним, поверховим, не закладатиме основи для загального розумового розвитку, не сприятиме розвитку спостережливості, мислення, мовлення, не здійснюватиметься повноцінне засвоєння знань і навичок у процесі навчання в школі тощо [5; 14; 19; 34; 44; 46].

Необхідно наголосити, що процес трансформації відчуття в сприймання – це перехід до складнішого віддзеркалення навколишнього світу, що примножує можливості людини стосовно пристосування і активного його перетворення. На відміну від відчуття, розвиток сприймання є складнішим процесом, котрий передбачає засвоєння дитиною уявлень про сенсорні еталони, які є наслідком соціального досвіду; оволодіння нею способами обстеження предметів.

Варто зауважити, що сенсорна культура - це загальноприйняті суспільством уявлення про колір, форму та інші властивості предметів. Крім того, сенсорна культура дитини - це результат засвоєння нею сенсорної культури, створеної людством. Саме завдяки роботам М. Монтесорі цей термін запроваджений в педагогіку [34, с. 5]

Сенсорні (лат. *sensorium* – орган чуттів) еталони розроблені як загальноприйнятий взірець особливостей і зав'язків предметів. Зокрема, при сприйманні форми сенсорними еталонами виступають геометричні фігури

(квадрат, круг, трикутник, овал, циліндр тощо), кольору – сім основних кольорів спектра, а також чорний та білий. Оволодіння сенсорними еталонами дозволяє сприймати оточуючий світ крізь призму соціального досвіду. Тому, дитина призвичаюється відчувати властивості предметів як різновиди або поєднання відомих зразків [43].

Оволодіння сенсорними еталонами – значить сформуванню уявлень про основоположні варіанти будь-якої властивості предмета (величина, колір, форма тощо). Проте природно такі уявлення не зможуть управляти сприйманням, якщо дитина не володіє способами обстеження предметів.

Щодня, у процесі самостійних ігор, трудової діяльності, на прогулянці дошкільники сприймають безліч властивостей предметів, проте виокремлюють, осмислюють лише деякі з них. Спеціальні дослідження свідчать, що набутий неорганізовано, без управління дорослих, сенсорний досвід є досить поверховим, обмеженим [53].

Необхідно знати, що у процесі керівництва сенсорним вихованням дитини потрібно враховувати її вікові та індивідуальні особливості. Дитина раннього віку ще погано усвідомлює значення зразків (еталонів), з якими потрібно порівнювати властивості предметів. Наприклад, кулька, кружечок, кольорова смужка для неї такі роз'єднані і загальні, як годинник, м'яч, тарілка, книга тощо. В цей період важливо створити умови для накопичення багатоманітних уявлень, скристалізувати засади для подальшого засвоєння і використання сенсорних еталонів [58].

Дорослому варто користуватися назвами кольорів і форм, організовувати такі дії вихованців з предметами, що сприятимуть утворенню відповідних уявлень. При цьому не потрібно домагатися, щоб дитина неодмінно запам'ятала їх. Повноцінне засвоєння найменувань можливе тільки після засвоєння сенсорних еталонів.

Безумовно, під час сенсорного розвитку важливо добирати і послуговуватися діями, що забезпечують виокремлення властивостей й формування елементарних уявлень про них. Зокрема, порівняння предметів

за формою, кольором, розміром. Важливо, щоб дитина могла використовувати будь-який предмет як зразок. Саме це сприятиме формуванню загальноприйнятих уявлень про сенсорні еталони. Простіше дошкільникам обирати предмети за формою, складніше – за розміром (величиною), і найскладніше – за кольором [61].

Діти спочатку накладають один предмет на інший, порівнюють за формою, величиною або кольором, порівнюють предмети за властивостями. Після того, як діти оволоділи прийомами зовнішнього зіставлення, вони починають порівнювати «на око» (зорове порівняння). Доречно у процесі сенсорного виховання дітей середнього дошкільного віку використовувати плоскі предмети, що легко і зручно накладаються, і прикладаються, порівнюються за певними властивостями. З часом, у процесі набуття дошкільником певного досвіду можна використовувати шарнітні моделі.

На сучасному етапі методика сенсорного виховання спрямована насамперед на оптимізацію пізнавальної активності дитини. Тому, дитину дошкільного віку важливо навчити обстеженню предметів.

Особливість обстеження предметів залежить від подальшої діяльності дітей. У процесі організації обстеження предметів виділяють такі ключові аспекти:

а) сприймання предмета в цілому, формування істинного загального враження про нього;

б) фіксація фундаментальних частин предмета, формулювання їх властивостей;

в) виявлення просторового розміщення одних частин відносно інших (вище, нижче, ліворуч, праворуч);

г) пошук деталей предмета і визначення їх просторового розміщення щодо основних;

г) повторне цілісне сприймання предмета, закріплення враження [68].

Саме в такій послідовності здійснюють обстеження різноманітні предмети, тому подібне обстеження має назву узагальнене. Як правило,

способи обстеження, що застосовуються у процесі сенсорного виховання залежать від своєрідних властивостей предметів (форма, колір, звук, запах тощо) і його мети.

Безумовно сенсорне виховання у закладі дошкільної освіти відбувається на цілеспрямованих заняттях і у повсякденному житті, у різних видах діяльності дітей. Без виключення усі його форми скеровані на виховання культури сприймання, формування у дітей різноманітного чуттєвого досвіду, здатності орієнтуватися в різних властивостях предметів, розвиток уважності, спроможності реагувати на безпосередній вплив явищ навколишньої дійсності [46].

Дошкільникам складніше дається засвоєння уявлення про величину предметів. Загальновідомі еталони величини (сантиметр, метр), на відміну від еталонів форми і кольору, мають досить умовний характер. Як правило, система мірок і способи їх використання, дуже складно засвоюються у дошкільному дитинстві. Доведено, що сприймання величини формується у дошкільників на основі уявлень про взаємозалежності за величиною між предметами. Такі відношення мітять слова, що вказують місце, яке займає предмет серед інших (великий, маленький, найбільший тощо) [1].

Покращанню уявлень про кольори у дошкільників допомагає засвоєння тонів спектра. Поступово дитина усвідомлює, кожен колір може змінюватися за ясністю, відбувається групування їх на теплі і холодні, дізнається про м'які, пастельні кольори та їх поєднання тощо.

Крім цього у дошкільника уявлення про величину збагачуються внаслідок зіставлення предмета з іншими, але різної величини. Окрім загальноприйнятих еталонів величини, у дитини формуються уявлення про певні її виміри – ширину, довжину, висоту. Ці уявлення виникають у дітей в процесі практичної діяльності, щоденного орієнтування у навколишньому, проте не всі ці уявлень можуть бути усвідомлені і виражені словесно [31].

Також формування уявлень про сенсорні еталони відбувається відносно всіх інших властивостей предметів і явищ. Зокрема, у процесі мовленнєвого

спілкування дошкільники опановують зразками, що відповідають системі звуків рідної мови; музичної діяльності – зразки звуковисотних і ритмічних взаємовідношень тощо.

Слід наголосити, що знайомство дітей із сенсорними еталонами потребує від вихователя організації засвоєння дитиною слів, що позначають основоположні варіанти властивостей предметів. Саме слово-назва фіксує, утримує у пам'яті дитини сенсорний еталон, робить його використання більш усвідомленим. Ключову роль має використання назв еталонів у процесі дій дитини з обстеження і використання відповідних еталонів. Приміром, якщо дитині просто показувати геометричні форми, кольори, і вимагати запам'ятати їх назви, то тільки правильна назва не сприяє удосконаленню її уявлень і сприймань [6; 23].

Таким чином, поступово поглиблюється ознайомлення дошкільників із сенсорними еталонами, позаяк у дітей формуються варіанти еталонних властивостей. Поступово відбувається перехід від знайомства з кольорами спектра до ознайомлення з їх відтінками; від знайомства з основними геометричними фігурами до ознайомлення з їх варіантами тощо.

Слід наголосити, що дитина досягає дошкільного віку, вже зі сформованими діями сприймання, що заклалися ще у ранньому дитинстві. Утім ці дії ще не досконалі, а також перешкоджають сприйманню складних властивостей предметів, не дозволяють створювати чіткі й точні образи, що дозволяло б регулювати нові види діяльності дитини. Рівень точності і чіткості сприймання в період середнього дошкільного віку ще недостатній.

Діти дошкільного віку у процесі ознайомлення з новим предметом вже починають розглядати предмет, але роблять це не послідовно, не систематично, а часто переходячи до маніпуляцій. Під час словесного опису вони лише називають окремі ознаки і частини, при цьому не пов'язуючи їх між собою.

Отож, насамперед дитина намагається отримати відомості про властивості предметів з практичної дії з ними, а не зі сприймання. З часом

сприймання узгоджується з практичною дією, певною мірою вони доповнюють одне одного. І тільки наприкінці дошкільного дитинства дії сприймання стають досить продуктивними й упорядкованими та забезпечують істинне бачення предмета.

Результати досліджень О. Запорожця, доводять, що настає удосконалення розвитку сприймання в період переходу від раннього до дошкільного віку. Тому у процесі ігрової та конструктивної діяльності у дітей утворюються складні види зорового аналізу і синтезу: здатність мислено розбивати об'єкт на частини; об'єднання частин у єдине ціле; дослідження кожної частини окремо [56].

У процесі формування уявлень про сенсорні еталони є етап неусвідомленого накопичення сенсорного досвіду. В цей час дошкільник здобуває інформацію у процесі інших видів діяльності шляхом маніпулювання предметами, що включають сенсорну інформацією.

Багатьма вченими не визнавалася користь маніпулювання для розвитку дитини, які підкреслювали ключове значення навчання, як повністю спланованого та керованого процесу. Зокрема Є. Радіна переконувала, що маніпулювання є неефективним і навіть шкідливим для розвитку дітей. На противагу цьому, Дж. та Е. Гібсони припускали, що допускаючи помилки у процесі діяльності дитина здійснює власні «відкриття», дуже корисні не тільки для сенсорного, а й для загального розвитку дитини [18].

Сьогодні, вітчизняні науковці убачають важливе значення в предметно-маніпулятивній діяльності для розвитку дошкільника. Наприклад, Т. Поніманська наголошувала, що важливо розвивати в період дошкільного дитинства, особливо раннього предметно-маніпулятивну діяльність, і з її допомогою пізнавати світ, впливати на розвиток свідомості та самосвідомості [46, с. 20].

Щоб сприяти здійсненню сенсорного виховання Л. Венгер пропонувала висувати перед дітьми пізнавальні задачі на розвиток сприймання предметів та їхніх зав'язків. Дослідниця наголошувала, що сприймання практично

завжди знаходиться в контексті більш значної діяльності. Фактично перед особистістю постає не сенсорна, а багатоманітна практична або пізнавальна задача, в здійсненні якої паралельно з сенсорними процесами беруть участь й інші види психічної діяльності [13].

Учена В. Мухіна переконана, що тільки тоді, коли дитина почне сприймати задачу в її справжньому вигляді й буде її вирішувати, тільки тоді розпочнеться прогрес в сприйманні співвідношень і властивостей предметів [42, с. 33].

Важливого значення у процесі формування уявлень про сенсорні еталони мають перцептивні дії. Перцептивні (лат. *perceptio* – сприймання) дії – це складники процесу сприймання людини, котрі допомагають усвідомлено перетворювати сенсорну інформацію, що забезпечує формування образу, адекватного предметному світу [43].

Грунтовне дослідження проблеми сенсорного виховання дозволяє зазначити, що розвиток сприймання як процес формування і розвитку перцептивних дій містить наступні етапи:

1) формування у дитини практичних дій з предметами, їх розвиток у процесі гри-маніпуляції. На цьому етапі ключову функцію у контакті з предметним світом реалізують руки, за допомогою яких дитина дістає інформацію про основоположні просторові характеристики предмета: форму, розмір тощо. Адже у дитини формуються уявлення про предмети матеріального світу, виникають операції психічної діяльності, на основі яких дитина вчиться і набуває спроможності відповідно сприймати навколишній світ;

2) застосування сенсорних процесів з перцептивною метою. Тобто, дитина починає відповідно сприймати визначені предмети за відсутності безпосереднього контакту з ними, що є результатом роботи її рецепторних апаратів. Зокрема, вона вже спроможна обстежити предмет очима. Іншими словами в процесі розвитку відбувається інтеріоризація, суть якої полягає в психічного розвитку людини;

3) поява у перцептивних дій явища прихованості, згорнутості. Цей етап характеризується тим, що у перцептивній діяльності дитини пропадають зовнішні ланки, перцепція позбавляється зовнішніх проявів. Проте вона і надалі лишається діяльним процесом, що проходить тільки у внутрішньому плані (інтеріоризація), тобто стає елементом і завданням психічної діяльності дитини [68].

Отже, протягом дошкільного дитинства здійснюється розвиток перцептивних дій, також у них формується художнє сприймання і сприймання людей, діти починають пізнавати орієнтування у просторі і часі.

Крім цього помітні зміни відбуваються у сприйманні дошкільниками простору за його головними ознаками. Необхідно зауважити, що сприймання простору – це відбиття розміру, відстані, форми рельєфу навколишніх об'єктів, що впливають на аналізатори.

Навіть в період раннього дитинства діти добре оволодівають вмінням зважати на просторове розміщення предметів, втім вони ще не здатні виокремлювати напрямок руху і просторові відношення між предметами. Певні уявлення про предмети та їх властивості виникають в першу чергу і є основою уявлень про простір.

Початкове сприймання напрямку руху, яке засвоює дитина раннього віку, пов'язане з її власним тілом, яке є для неї фокусом, від якого вона визначає напрямок. Під пильним керівництвом дорослих дитина починає виокремлювати і правильно називати особисту праву руку, якою виконує головні дії: «Цією рукою я їм, маюю, вітаюсь. Значить, вона права». В цей період розрізнення інших частин тіла як «правих» або «лівих» дитина визначає як правило відносно правої руки. Зокрема, на прохання показати ліве око дошкільник спочатку знаходить власну праву руку, а тільки потім показує на око. «Праве» і «ліве» здаються дитині чимось постійним, вона не може зрозуміти, як те, що для неї знаходиться праворуч, для іншого – ліворуч. Безумовно дошкільник орієнтується у напрямках вгору – вниз,

вперед – назад, вправо – вліво, якщо рухається у той чи інший бік або змінює відповідно положення тулуба, голови, рук і контролює ці рухи зором [66].

З віком діти починають виділяти відношення між предметами (один предмет за іншим, перед іншим, ліворуч, праворуч від нього, між предметами тощо). Формування уявлень про просторові відношення у дошкільників, насамперед пов'язане із засвоєнням їх назв. У процесі формування уявлень про відношення між предметами, дитина тривалий час оцінює ці відношення тільки зі своєї позиції, при цьому не будучи здатною змінити точку відліку, зрозуміти, чому відношення змінюються, якщо розглядати предмети з іншого боку: те, що було зліва, буде справа, а те, що було попереду, виявляється позаду тощо.

В подальшому формування сумарних уявлень про простір забезпечують спроможність дитини визначити напрямок не лише відносно себе, а й відносно інших предметів і осіб. Руки й орієнтувальні дії поступово переходять у план уявних дій (явище інтеріоризації).

Варто зауважити, що на кінець дошкільного віку дитина оволодіває орієнтуванням у просторі, вільне від власної позиції, збагачує уміння міняти точки відліку. Подібне орієнтування можна сформуванати у процесі навчання, під час якого діти самі перетворюють просторові відношення між предметами, аналізують їх з різних позицій і позначають словесно [61].

Експериментально доведено, що дошкільнику сприймання простору дається простіше ніж сприймання часу. Оскільки у часу відсутня наочна форма, з ним не можна практично виконувати певні предметні дії (всі дії відбуваються у часі, а не з часом), він незворотний, має особистісний характер, плинний, його сприйняття залежить від суб'єктивних станів.

Варто дати визначення даній категорії, отож сприймання часу – це відображення у мозку неупередженої швидкості, тривалості, послідовності явищ дійсності. Перше ознайомлення з часом у дитини починається із засвоєнням загальноприйнятих позначень і мір часу. Осмислити їх складно, адже вони мають умовно-відносний характер. Проміжки часу, позначені

словами «сьогодні», «завтра», «тепер», постійно змінюються. Залежно від змісту і характеру діяльності дитини, її стану на той момент той самий проміжок часу сприймається по-різному. Отож діти тривалий час не розуміють логіки часових відношень, протягом дошкільного дитинства погано сприймають тривалі часові періоди. Практично їм недоступне розуміння таких понять, як «рік», «століття», «епоха» тощо [25].

У період середнього дошкільного віку дитина ще погано розбирається у часі. Поступове формування часових уявлень розпочинається пізніше і має певні особливості. Приміром, визначення незначних відрізків часу відбувається на основі власної діяльності дошкільників.

У процесі формування уявлень про час доби, діти передусім орієнтуються на власні дії – вранці вмиваються, снідають; удень – навчаються, граються, обідають тощо; увечері лягають спати; уночі сплять. Простіше за все їм визначити ранок і ніч, важче – день і вечір.

Переважно засвоєння уявлення про пори року проходить у процесі ознайомлення із сезонними явищами природи. Неоднаково діти засвоюють назву днів тижня.

На основі психологічних досліджень сприймання дітьми казки (Д. Арановська, О. Запорожець, Т. Кондратович) було констатовано, що її розуміння базується на безпосередньому емоційному ставленні до героїв і подій. Виникає воно у процесі ініціативного співпереживання героям. Тому, створюючись у свідомості і посилаючись на уявлення, розуміння казки має двоїстий характер. Діти стараються вникнути у сюжет, змінити на події. У процесі повторного читання твору вони часто просять пропустити події, у яких позитивним героям щось загрожує [56].

Слід наголосити, що під час слухання літературних творів дитина не бачить зображених на сторінках книги подій, тобто вона повинна їх уявити, спираючись на власний досвід. Саме від якості читання залежить розуміння твору. Середні дошкільники, з трансформацією ситуативного сприймання до узагальненого, потроху починають розуміти не лише повсякденні ситуації, а

й непередбачувані, незвичні повороти сюжету; уявляти окремі образи, цілісні картини, епізоди, що складаються із взаємозв'язаних дій; вчать передбачувати поведінку персонажів, результати їх дій. Вже їх приваблює результат дій персонажів, хвилює особиста співучасть у тому, що відбувається.

Безумовно сприймання дошкільниками творів живопису напряму залежить від рівня їхнього естетичного розвитку. На першому рівні (3-4 роки) дитина яскраво радіє зображенню знайомих предметів, котрі вона розпізнала на картинці. Проте середні дошкільники вже можуть сприйняти на одному малюнку близько 4-х предметів. Тому, добираючи картинки для розгляду дітьми, необхідно враховувати, що багатопредметність сповільнює процес сприймання зображеного. Також від віку дитини залежить тривалість розглядання картинки: 4-5-річна зосереджується на ній близько 10 хв [42].

Доведено, що діти дошкільного віку як правило неправильно схоплюють на малюнку зображення дій та рухів. На малюнку, зображується переважно певний момент дії або її відтінок. Цього молодшим дошкільникам не достатньо для цілісного уявлення про дію. Тому вихователю варто пам'ятати, що добираючи сюжетні картинки необхідно враховувати, щоб вони відповідали віковим особливостям дітей [16].

Найпоширеніші помилки у сприйманні дошкільниками малюнків викликані недостатньо розвиненими розумовими здібностями, знаннями просторових відношень та ознак предметів. Щоб виправити дану проблему доцільно використовувати різноманітні вправи у процесі проведення дидактичних ігор, конструювання, малювання тощо.

Безпосередньо сприймання людини людиною формується у дитини з її поступовим розвитком, зміною потреби у спілкуванні, трудовій діяльності. Саме даний психічний соціально-перцептивний процес активно розвивається уже у немовлячому і ранньому дитинстві.

Найважливішою соціальною потребою дитини – є потреба в спілкуванні (сприймання дитиною людини). Розвиток спілкування з

дорослим, зміна його змісту допомагає дошкільнику всебічно сприймати оточуючих людей, відрізнати їх зовнішність, виділяти їхні істотні особливості і функції тощо [43].

Діяльною формою відображення дошкільником людини є гра, у якій він наслідує поведінку близьких дорослих, стосунки між ними. Люди, яких відтворює дитина, стосовно особливостей розкриття їхніх образів дозволяють зробити висновки про відношення до них, взаємостосунки, надання переваги їхнім якостям тощо.

Необхідно зауважити, що найяскравішу похвальну оцінку діти надають дорослим, які викликають у них прихильність, довіру. Крім цього вона залежить також і від статусного положення в групі. Як правило, діти з високим статусним положенням в групі частіше від інших схвально оцінюють вихователя за критерієм особистого ставлення педагога до них [36].

Істотне значення у сприйманні людей дітьми має і характер взаємин дошкільників. Характеризуючи привабливих дітей, переважно перераховують їхні позитивні якості: товарицькість, уміння гратися, доброту, охайність тощо. Дошкільників, які не визивають позитиву, як правило, оцінюють негативно. Переважно дошкільники характеризують такі їх негативні якості, як неслухняність, жадібність, неохайність тощо.

У процесі оцінювання однолітків у дітей можна прослідкувати й статеві відмінності. Характеризуючи дівчаток за умови позитивного до них ставлення, діти обох статей помічають у них більше хороших якостей, ніж у процесі оцінювання хлопчиків, яким також симпатизують. Оцінюючи хлопчиків, за негативного до них ставлення, дівчатка перераховують більше негативних якостей, ніж таких якостей у дівчаток, до яких теж негативно ставляться [11].

Безумовно сприймання дитиною людини постійно змінюється. Як правило оцінні погляди на людей дошкільника однорідні, нетривкі, змінні, ситуативні. З віком вони стають адекватнішими, повнішими, розгорнутими,

характеризують не лише фізичні, зовнішні дані, а також особистісні, внутрішні якості. Сприйняття дошкільниками батьків викликане їхньою рольовою ідентифікацією з батьками.

Провідну роль у розвитку соціальної перцепції дитини має дорослий, який сприяє їй краще зрозуміти навколишніх людей, здійснює вплив на формування еталонів, поглядів, використовуючи які дошкільники оцінюють поведінку тих, з ким мають справу, певні дії, коректують себе. Зокрема важливе значення мають зовнішній вигляд самого дорослого, поведінка, його взаємини в особистому мікросередовищі.

Таким чином, сенсорні еталони дитини формуються у процесі життєдіяльності. Природною передумовою сенсорного розвитку є визрівання аналізаторів. Однак важливий і сенсорний досвід, без якого нездійснений розвиток орієнтування у властивостях і зв'язках предметів дійсності. Процес розвитку відчуттів і сприймання взаємозв'язаний із загальним рівнем інтелектуального розвитку дитини, оволодінням нею мовленням. Виняткове значення у сенсорному розвитку дитини дошкільного віку має засвоєння соціального сенсорного досвіду, оволодіння діями сприймання, їх удосконалення.

Таким чином, варто наголосити, що формування сенсорної культури у дітей п'ятого року життя спрямоване на формування сприйняття навколишнього світу. Аналізуючи вищезазначене, можна наголосити на важливості формування основ сенсорної культури саме у дітей середнього дошкільного віку.

1.2 Особливості психічного розвитку дітей середнього дошкільного віку

Відомо, що рушійними силами розвитку психіки дошкільника є боротьба суперечностей, що відбуваються в наслідок розвитком цілого ряду його потреб. Безумовно, найважливішою потребою дітей є потреба у

спілкуванні, з її допомогою здобувається суспільний досвід. Не менш важливою є потреба в зовнішніх враженнях, у наслідок якої відбувається розвиток психічних процесів. А також важливим є задоволення природної потреби у рухах, в результаті задоволення якої відбувається формування різноманітних рухових умінь і навичок. Удосконалення першорядних соціальних потреб у дошкільному віці означається тим, що кожна з них набуває самостійного значення.

Визначальна потреба спілкуванні з дорослими і однолітками характеризує становлення дитини дошкільного віку. Особливістю спілкування дитини з дорослими полягає в тому, що воно відбувається з урахуванням щодалі більшої самостійності дошкільника, розширення його знайомства із оточуючою дійсністю. Першорядним засобом спілкування в цей час стає мова.

Діти середнього дошкільного віку задають безліч запитань. Вислуховуючи відповіді, дитина потребує, щоб дорослий відносився до неї серйозно як до партнер а по спілкуванню. Звичайно якщо така потреба не задовольняється то в дошкільника з'являються негативні риси характеру, зокрема негативізм і впертість [15].

Потреба у спілкуванні з однолітками відіграє суттєву роль у формуванні дитини. В період дошкільного дитинства між дітьми можуть організовуватися найрізноманітніші форми взаємовідносин. Отож дуже важливо, щоб дитина в період перебування у закладі дошкільної освіти отримувала позитивний досвід співробітництва, взаєморозуміння тощо [17].

Під час спільних видів діяльності дошкільники оволодівають досвідом управління іншими дітьми, досвідом підкорення правилам. Стремління до керівництва у дітей обумовлюється чуттєвим ставленням до самого процесу діяльності, а не з позиції управлінця.

Дітям ще не притаманна усвідомлена боротьба за керівництво. У дошкільному віці продовжують розвиватися прийоми, форми та засоби спілкування. Доведено, що першою формою спілкування було наслідування.

О. Запорожець відмічає, що цілеспрямоване наслідування дитини – один із напрямів здобуття соціального досвіду [56].

Необхідно зауважити, що протягом дошкільного віку в дитини видозмінюється характер наслідування. Діти середнього дошкільного віку наслідують деякі конфігурації поведінки дорослих і однолітків, то в середньому дошкільному віці дитина намагається усвідомлено засвоювати взірці норм поведінки. Дошкільники проявляють активність в різноманітних видах діяльності: гра, навчання, конструювання, малювання, ліплення, праця тощо.

Психічний розвиток дитини середнього дошкільного віку досягає такого рівня, коли доцільно формувати рухові, мовні, сенсорні й інтелектуальні навички, стає доречним впроваджувати елементи навчальної діяльності. Крім цього, під впливом навчання і виховання у дошкільному віці відбувається бурхливий розвиток пізнавальних психічних процесів. Також це торкається й сенсорного розвитку [43].

Дітям п'ятого року життя ще складно виокремлювати істотні ознаки і властивості в предметах і явищах, підбивати підсумки, узагальнювати інформацію. В цей період прогресивних змін набуває мислення дитини. Передусім це виражається у тому, що вона оволодіває новими способами мислення та розумовими діями.

Слід зазначити, що розвиток мислення відбувається поетапно. Спочатку виникає наочно-дійове та образне мислення. Пізніше, на основі образного мислення починає формуватися образно-схематичне, що вважається проміжним видом між образним і логічним мисленням. Коли виникає образно-схематичне мислення воно допомагає дітям встановлювати зв'язки й відношення між предметами та їх властивостями. Варто наголосити на тісному зв'язку розвитку мислення з мовленням дитини [22].

Відомо, що у середньому дошкільному віці, практично завжди, мовлення супроводжує діяльність дитини, проте ще не виконує планувальної функції. Діти цієї вікової групи здатні формулювати хід практичної

діяльності, але вони ще неспроможні розповісти про діяльність, яку треба виконати.

Прогресивних змін в період середнього дошкільного віку набуває розвиток пам'яті. Дошкільне дитинство – найсприятливіший період у розвитку пам'яті. Ще Л. Виготський наголошував, що пам'ять стає ключовою функцією і проходить чималий шлях у процесі становлення. Доведено, що в наступні періоди життя дитина вже не здатна запам'ятати найрізноманітніший матеріал так легко. Утім пам'ять дошкільника має певні характерологічні особливості [16].

Зазвичай, у дітей п'ятого року життя пам'ять мимовільна. Як правило дитина не ставить перед собою мети щось запам'ятати чи згадати й володіє особливими способами запам'ятовування. Доведено, що цікаві, динамічні, яскраві події, образи дошкільник запам'ятовує легко. Крім цього мимоволі запам'ятовується і словесний матеріал, якщо він визиває емоційний відгук.

Як правило, дитина порівняно легко запам'ятовує вірші, якщо вони ритмічні, звучні, динамічні. Ефективніше запам'ятовуються казки, розповіді, діалоги з мультфільмів, тоді коли дитина співчуває їх героям. Зазвичай протягом дошкільного віку покращується ефективність мимовільного запам'ятовування, зокрема, чим більш усвідомленіше запам'ятовує дитина, тим запам'ятовування ефективніше. Логічна пам'ять розвивається паралельно з механічною, тому часто дошкільники з великою точністю повторюють чужий текст. У дошкільному віці пам'яті належить ключова роль у формуванні особистості. Експериментально доведено, що четвертий і п'ятий роки життя являються роками початкових дитячих спогадів [43].

Також інтенсивні зміни відбуваються в розвитку уяви. Дошкільники з превеликим задоволенням слухають оповідання, казки, в процесі яких уявляють персонажів, занурюються у фантастичні події, співпереживають позитивним героям. Крім цього, ефективними засобами розвитку уяви є конструювання, ліплення, малювання тощо.

Сприйняття у середньому дошкільному віці завдяки накопиченого досвіду стає багатовимірним. Окрім перцептивної складової (цілісного образу, що визначається кількістю сенсорних впливів) включає різноманітні зв'язки об'єкта з оточуючими предметами і явищами. З часом починає розвиватися апперцепція – сприйняття власного досвіду. Поступово роль апперцепції постійно вдосконалюється. У дошкільному віці з появою та розвитком апперцепції сприйняття стає цілеспрямованішим, більш осмисленим. У цьому процесі виділяються такі довільні дії – спостереження, розгляд, пошук [26].

Формування у дошкільному віці певних образних уявлень зумовлює розрізнення перцептивних і емоційних процесів. В цей період емоції дитини пов'язані як правило з її уявленнями, як наслідок сприйняття позбувається афективного характеру.

На розвиток сприймання у середніх дошкільників значний вплив має мовлення. Про це свідчить те, що дитина починає активно використовувати назви станів різних об'єктів та зав'язків між ними, а також якостей, ознак тощо. Називаючи предмети, дитина відокремлює їх від інших, визначає їх стан, зв'язки і залежності, бачить, і розуміє реальні відносини між ними. Називаючи певні якості предметів і явищ, дошкільник тим самим виокремлює собі ці якості [43].

Крім цього, дошкільне дитинство – є періодом початкового формування особистості. У дітей виникають такі особистісні якості, як підпорядкованість мотивів, засвоєння позитивних моральних рис особистості, формування цілеспрямованої поведінки. В цей час важливого значення набувають мотиви соціального змісту, що підпорядковують всі інші мотиви. Дослідження мотиваційної сфери дошкільників дозволило виокремити великі їх групи: особисті та суспільно значимі.

У дітей середнього дошкільного віку, як правило, переважають особисті мотиви. Саме вони найяскравіше проявляються у процесі спілкування з дорослими. Дошкільники потребують позитивної емоційної

оцінки дорослого – похвалу, підтримку, ніжність, доброту тощо. Така потреба в дитини настільки значна, що вона часто приписує собі позитивні вчинки, якості, властивості [16].

Вже в дошкільному віці діти починають усвідомлювати моральні норми і правила поведінки. Знайомство з моральними нормами із усвідомленням їхньої значущості в дошкільника формується у процесі спілкування з дорослими, що оцінюють полярні дії (казати правду – добре, обманювати – погано) і висувають вимоги (кажи правду). Десь із чотирьох-п'яти років діти вже розуміють, що слід казати правду – добре, а обманювати – погано. Проте, наявні знання у дітей цієї вікової групи, не завжди дають можливість самостійно дотримуватися загально визнаним нормам.

Оволодіння дітьми суспільними нормами і правилами поведінки поступово зумовлюють утворення перших елементів цілеспрямованої поведінки, тобто такої поведінки, якій характерна стійкість, постійність, відповідність зовнішніх вчинків внутрішнім переконанням.

Слід наголосити на тому, що сенсорне виховання передовсім спрямоване на розвиток і формування у дітей важливих сенсорних процесів (відчуттів, сприймань, уявлень), за сприяння яких вони оволодівають досвідом орієнтування у зовнішніх властивостях предметів і явищ.

Безумовно у процесі повсякденного життя в ході самостійних ігор, трудової діяльності, на прогулянках дошкільники сприймають велику кількість властивостей предметів, проте виокремлюють, помічають, осмислюють лише деякі з них.

Характерною особливістю дошкільного віку є виникнення багатоманітних взаємовідносин дитини з однолітками, формування дитячого угруповання. Щодо інших людей власній внутрішній позиції дошкільняти притаманні розвиток усвідомлення власного «Я» і цінності особистих вчинків, значний інтерес до світу дорослих, їхньої діяльності, взаємовідносин [32].

Специфіка соціальної ситуації розвитку дошкільника передовсім виявляється в типових для його віку видах діяльностей, зокрема у сюжетно-рольовій грі, яка є провідною діяльністю. У ході гри дитина поєднує в собі і роль режисера та актора, декоратора й техніка тощо. Граючись вона вивчає навколишній світ, поведінку людей, взаємини, ролі, моделює міжособистісні стосунки, навчається орієнтуватися в різних сферах людської життєдіяльності, студіює правила та норми життя. Крім цього у грі відбувається усвідомлення свого внутрішнього світу, самопізнання, оволодіння елементарними формами саморегуляції [42].

Звичайно гра вважається провідним видом діяльності дошкільника не тому, що займає найбільше часу в його житті, а тому, що спричинює прогресивні, позитивні зміни у психічному розвитку його особистості. Саме в процесі ігрової діяльності виникають і урізноманітнюються нові види діяльності, зокрема навчання (цілеспрямований процес засвоєння знань, оволодіння уміннями й навичками), що зумовлює перехід дитини до наступного періоду розвитку початкової школи [16].

Відомий психолог О. Леонтьєв наголошував, що причина перетворення гри на провідну діяльність дошкільника полягає у активному пізнанні предметного світу. Він включає не лише предмети, що становлять найближче оточення дитини, з якими вона сама може діяти (одяг, іграшки, посуд, телефон, телевізор, мобільний телефон тощо), а також речі, дії дорослих, які для неї фізично недоступні (автомобіль тощо). Саме сюжетно-рольова гра дозволяє здійснити все, що недоступне в реальному житті: робити покупки, самостійно керувати літаком, автомобілем, поїздом, бути капітаном корабля тощо [43].

Безумовно, у 4-5-річних дітей виявляється надмірне бажання до самостійності, активної участі у житті дорослих. На ранніх історичних етапах, у період первісного суспільства, коли знаряддя праці були дуже примітивними, дитина могла задовольняти цю потребу безпосередньою участю у спільній праці з дорослими (риболовля, збір ягід, коренів, тощо). У

процесі розвитку суспільства, з ускладненням знарядь праці відбувалися зміни у системі суспільних відносин. Тому, якщо на початкових етапах історичного розвитку дитина ще могла працювати поряд із дорослими, користуючись меншими за розміром, проте подібною за зовнішніми формою і функцією знаряддя праці (маленький лук, маленьку лопату тощо), то сучасна дитина не здатна це зробити, позаяк сучасні іграшки є переважно муляжами знарядь праці, схожими на справжні тільки зовнішнім виглядом (маленька машинка тощо) [22].

З віком у дитини розширюється усвідомлюваний нею світ, виникає потреба участі в діяльності дорослих, яка для неї є недоступною. Саме тоді й виникає несправжня, уявна ситуація, в якій дошкільник намагається наслідувати поведінку, діяльність, взаємини дорослих. Таку діяльність називають сюжетно-рольовою грою.

Грі у психічному розвитку дитини відводиться фундаментальна роль. Вона тренує пам'ять, сприяє розвитку довільної діяльності й поведінки, розвиває сприймання, фантазію, мислення, мовлення, волю тощо. Також важливе значення має гра у фізичному розвитку дитини, забезпечує його перспективу [1].

Саме безпосередньо у грі формуються та виділяються нові види діяльності дошкільника. Характерною для цього віку є художня діяльність, яка підрозділяється на малювання, ліплення, конструювання, виготовлення аплікацій, заняття з музики, танці, читання віршів, слухання казок, драматизацію. Продуктивними видами діяльності, спрямованими на отримання кінцевого продукту (малюнка, зліпленої фігурки тощо) є малювання, ліплення, виготовлення аплікацій, конструювання [42].

Специфічні особливості мають дитячі малюнки. Існує безпосередній зв'язок, що чим розвиненіші у дошкільника спостережливість, сприймання, та більший запас його уявлень, тим точніше і повніше він віддзеркалює у власній творчості дійсність, а також багатшими будуть його малюнки-фантазії. Художня діяльність дошкільника пов'язана не тільки з рівнем

розвитку психічних процесів, а й демонструє в цілому рівень розвитку особистості [68].

В період дошкільного дитинства відбувається підготовка дитини до майбутньої трудової діяльності. Насамперед акцентують увагу на формуванні у неї таких психологічних передумов майбутньої трудової діяльності, як спроможність проектувати власні дії; формуванні вміння діяти відповідно до обставин та вимог інших людей; розвиток довільних рухів руки; формування рухових навичок; здатність до самоконтролю та самооцінки.

Доведено, що діти середнього дошкільного віку вже здатні до засвоєння знань, розв'язання пізнавальних завдань, безпосередньо не пов'язаних з умовами їхнього життя та ігровою діяльністю. Навчання у цьому віці забезпечує реалізацію їхніх практичних потреб [61].

Отже, у закладі дошкільної освіти сенсорне виховання відбувається на заняттях і у повсякденному житті, у ході різноманітної та самостійної діяльності дітей. Безпосередньо усі його організаційні форми скеровані на формування у дітей різноманітного чуттєвого досвіду, спроможності орієнтуватися в різноманітних властивостях предметів, на розвиток уважності, виховання культури сприймання, здатності реагувати на безпосередній вплив явищ навколишньої дійсності. Сенсорне виховання передовсім спрямоване на розвиток і формування у дітей важливих сенсорних процесів (відчуттів, сприймань, уявлень), за сприянням яких вони оволодівають досвідом орієнтування у зовнішніх властивостях предметів і явищ.

1.3 Вплив технології М.Монтессорі на формування основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку

Італійський лікар і педагог Марія Монтессорі (1870–1952) уперше почала застосовувати свою систему роботи з дітьми дошкільного віку в 1907 році. Їй удалося створити унікальну систему, яка давала змогу навіть дітям із

проблемами розвитку без особливих труднощів набувати знань і навичок, котрі за своїм рівнем не поступались, а іноді навіть перевищували знання та навички, набуті їхніми безпроблемними однолітками. Аналізуючи успіх своїх вихованців, Марія Монтесорі запропонувала свою систему й для звичайних дітей.

М. Монтесорі розробила власну педагогічну систему, як варіант класичній педагогіці. Технологія була розроблена для дітей починаючи з раннього віку. Утім на сучасному етапі вже пропонують починати заняття за методикою М. Монтесорі з дітьми восьмимісячного віку [24].

Пропонована методика була розроблена Марією Монтесорі ще на початку 20-го століття. Учена працюючи з дітьми, звернула увагу на те, що дітям притаманне специфічне мислення, що відрізняється від мислення дорослої людини. Тому у напрямі психологічного обґрунтування формування особистості важливу роль надавала учена «гігієні мислення», називаючи її «ключем», що відкриває таємниці формування людської особистості, дієвим засобом «внутрішнього будівництва» психіки людини. Вона дала назву йому «всотувальне мислення». Окрім цього, педагог зрозуміла, що дитина у своєму розвитку переживає декілька характерних періодів, коли вона більш відкрита для сприйняття інформації. Ці періоди мають назву сензитивні. У окремих дітей вони виникають по-різному і в різний час.

Технологія М. Монтесорі складається з трьох основних складників: дитина, оточуюче середовище, педагог. Вона базується на проведенні спостереження за дитиною безпосередньо в природних умовах і прийняття її такою, якою вона є.

Сьогодні педагогічна система М. Монтесорі є однією з найбільш поширених у багатьох країнах світу. За нею працюють багато закладів дошкільної освіти, розвивальних центрів, шкіл, зокрема й в Україні. Основна концепція Монтесорі-методу обумовлюється організацією виховної діяльності відповідно до природних проявів дитини. Крім цього вона побудована на індивідуалізації освітнього процесу, покликаною розвивати

особистість. Педагогічна система Марії Монтесорі базується на переконанні: кожна дитина проходить свій індивідуальний шлях розвитку з її можливостями, потребами, системою взаємозв'язків, - повною мірою відповідає специфіці Базового компоненту дошкільної освіти та Базовій програмі розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі». Самовиховання та саморозвиток як основа педагогічної системи Монтесорі включають поняття свободи й дисципліни, передбачають розвиток у дитини самостійності та вміння дотримуватися принципу співкерівництва, виховання поваги до вільних і природних проявів особистості [37].

За словами М. Монтесорі у системі сенсорного виховання організація «педагогічного середовища» є головною передумовою здійснення дитиною можливостей особистого розвитку шляхом самостійної діяльності. Також учена наголошувала, що основоположним складником цього середовища - дидактичний (сенсорний) матеріал для вправ на розвиток сенсорних здібностей. М. Монтесорі зауважувала, що чуттєве сприйняття є основою розумового й морального життя. Сенсорний матеріал покликаний вдосконалювати різноманітні чуття: зір, слух, смак, нюх, дотик тощо. Запропоновані ученою сенсорні матеріали допомагають вчити дітей розрізняти форму, колір, якості та властивості різних предметів. Сенсорний матеріал, на глибоке переконання М. Монтесорі фіксує дитячу увагу на певній окремій властивості чи якості предмета [65].

Крім цього Монтесорі-матеріали допомагають вихователю проводити розвивальну роботу не у вигляді класичного словесного спілкування з дітьми, а спираючись на метод спостереження, який дозволяє прослідкувати хід розвитку дитини, організувати освітній простір, що допоможе вести освітній процес від простого до складного, від відомого до невідомого, від конкретного до абстрактного, скерувати й заохочувати дії вихованця, його розвиток відповідно до сензитивних періодів [39; 41; 52].

Як зазначала М. Монтесорі важливим підготовчим етапом перед вступом дитини в сферу математичного розвитку є робота зі спеціальними

матеріалами в сенсорній зоні. Учена наголошувала, що попрацювавши із сенсорним матеріалом, навчившись логічно й точно мислити, дитина без значних проблем трансформує у математичні терміни вже добре відомі їй поняття.

Аналіз педагогічної системи М. Монтесорі дозволив виділити головну тезу, що сформульована наступним чином «Допоможи мені зробити це самому». Також у більшості сенсорних матеріалів, запропонованих дослідницею закладений принцип самокорекції. Тобто в процесі роботи дитина сама помічає власні помилки, а не одержує негативну оцінку з боку дорослого [47].

За висновками М. Монтесорі сенсорна культура дитини - це результат засвоєння нею сенсорної культури, створеної людством (загальноприйняті уявлення про колір, форму та інші властивості предметів) [34].

Слід зазначити, що сенсорний розвиток дитини – це розвиток її сприйняття і формування уявлень про зовнішні властивості предметів: їх колір, форму, величиною, розміщення в просторі, а також смаку, запаху тощо. Вагомість сенсорного розвитку в дошкільному дитинстві дуже важко переоцінити. Саме цей період найбільш придатний для нагромадження уявлень про оточуючий світ, вдосконалення діяльності органів чуття.

Сенсорне виховання покликане забезпечити повноцінний сенсорний розвиток, є однією з ключових сторін дошкільного виховання. Необхідність сенсорного розвитку дитини для її прийдешнього життя висуває перед теорією і практикою дошкільного виховання завдання розробки й використання найбільш ефективних засобів і методів сенсорного виховання в закладі дошкільної освіти [34].

Основоположний напрям сенсорного виховання, перш за все, полягає в формуванні у дитини сенсорної культури. Саме завдяки роботам М. Монтесорі дефініція «сенсорна культура» увійшла в дошкільну педагогіку. Однак дослідниця була переконана, що для формування такої культури необхідно систематично тренувати органи чуттів дитини в

розрізненні кольору, форми, розміру й інших властивостей предметів. Але така точка зору була хибною, вона не враховувала, що розвиток дитини відрізняється від розвитку дитинчат тварин. Дитина розвивається шляхом «соціального наслідування», яке, на відміну від біологічного успадкування, передбачає не розвиток вроджених здібностей, а набуття нових у процесі засвоєння суспільного досвіду [7].

Як зауважувала М. Монтесорі, сенсорна культура дитини – це результат засвоєння ним сенсорної культури, створеної людством (загальноприйняті уявлення про форму, колір та інші властивості предметів). Будь-яка дитина, навіть без спрямованого виховання, так чи інакше, сприймає оточуючий світ. Але якщо набуття знань відбувається неконтрольовано, без грамотного педагогічного керівництва дорослих, воно часто буває поверхневим, неповноцінним. Але ж відомо, що відчуття і сприйняття можна розвивати, вдосконалювати, якнайбільше в період дошкільного дитинства. Саме тут і приходиться на допомогу сенсорне виховання – планомірне послідовне знайомство дитини із сенсорною культурою людства [55].

Досліджуючи проблему сенсомоторного виховання дітей, М. Монтесорі закликала дотримуватися відповідного порядку цього процесу:

- 1) порівняння та розпізнавання однакових предметів (розміщення їх парами і розташування вкладок у відповідні гнізда);
- 2) зіставлення за контрастом (знайомство з контрастними предметами певної серії у дидактичному матеріалі);
- 3) розрізнення предметів, дуже схожих один з одним.

Свою роботу М. Монтесорі розпочинала в психіатричній клініці у Римі як лікар-психіатр, де і прийшла до висновку, що дітей з проблемами в розвитку необхідно не тільки лікувати, а й навчати, працюючи за особливою методикою. Тоді вона розробила різноманітний дидактичний матеріал для навчання дітей. Отримавши дуже позитивні результати у роботі з розумово

відсталими дітьми, з 1907 року М. Монтезорі відкриває школу для дітей з нормативним інтелектом. Під час роботи з матеріалом діти демонстрували високий рівень самостійності, концентрації уваги, глибокі знання [33].

Як зауважувала М. Монтезорі, вміння розрізняти – специфічна риса мислення. Розрізняти – це значить групувати. Для цього дослідниця радила використовувати сенсорні вправи – це вправи в розрізненні і класифікації. Розмір, вага, форма, звук, шорсткість, температура, смак, колір – це ті сенсорні еталони, які необхідно навчити розрізняти дитину [60].

Учена зазначала, що сенсорика допомагає дитині не просто бачити, а й розуміти те, що вона сприймає. Саме тому вона пропонувала педагогічну роботу в сенсорній зоні розпочинати з дослідження навколишнього оточення – дитина спостерігає, обмацує, обнюхує, пробує на смак, тобто знайомиться із тим, що її оточує

М. Монтезорі наголошувала, що для того щоб навчити вихованця мислити, треба навчити правильно зіставляти і групувати, тобто правильно розрізняти. Поряд з цим, формування вміння правильно розрізняти забезпечується дітьми завдяки сенсорної гімнастики, тобто шляхом проведення різноманітних вправ з розвитку органів чуття. Відповідно М. Монтезорі детально демонструє методику розвитку тактильного відчуття, зору, звуку та інших. Приміром, для розвитку тактильного відчуття вона застосовувала дерев'яну дощечку, поділену на два квадрата. Один з них - з наклеєною наждачним папером, інший – з гладкою поверхнею відполірованою (шість смужок різної шорсткості, від грубої наждачним до атласною).

Як наголошувала дослідниця, що сприяти розвитку в дітей відчуття дотику – значить вчити їх «бачити ручками». Тому для розвитку почуття зору у дітей М. Монтезорі радила використовувати порівняння і розрізнення предметів різної форми – кубики, палички, бруски, циліндри тощо [38].

З ініціативи М. Монтезорі у «Будинку дитини» вихованці навчалися розрізняти вісім квітів по вісім тонів кожну (узагалі пропонувалося 64

кольорових таблички). Крім цього учена запропонувала і вправи на розпізнавання звуків. Першорядна ціль методики М. Монтесорі – сприяти розвитку особистості дитини починаючи з раннього віку в процесі оптимізації моторної, сенсорної та інтелектуальної активності [40].

Отже, сенсорна культура дітей має важливе значення у освітньому процесі закладу дошкільної освіти. Питання організації сенсорного виховання дошкільників залишається актуальним. На нашу думку, для формування основ сенсорної культури у дітей слід використовувати технологію, запропоновану М. Монтесорі. Вона сприяє розвитку органів чуття та м'язів. Розвиток відчуттів за методикою М. Монтесорі робить дітей спостережливими, допомагає пристосуватися до сучасної цивілізації і готує до практичного життя. Засвоївши сенсорну культуру, діти мають змогу наблизитися до сприймання світу в всьому його різноманітті.

Висновки з розділу 1

Аналіз психолого-педагогічної, методичної літератури з питань формування основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку на засадах технології М. Монтесорі дає підставу для таких висновків:

Проблема формування основ сенсорної культури особистості є актуальною, оскільки головним джерелом знань дитини про навколишній світ і саму себе є відчуття. Вони акумулюють основні джерела, котрими інформація про явища навколишнього світу і про стан організму трансформується до мозку, даючи людині можливість пізнавати їх, орієнтуватися в них. Саме зі сприймання предметів і явищ зовнішнього світу починається пізнання. Всі психічні процеси – мислення, пам'ять, уява, мовлення – формуються на основі образів сприймання, а також є результатом їх переосмислення. Тому інтелектуальний розвиток неможливий без розвитку відчуттів і сприймання.

Проблемі сенсорного виховання дошкільників присвячені дослідження видатних зарубіжних та вітчизняних науковців: В. Аванесова, Л. Венгер, О. Запорожець, В. Зінченко, Є. Ігнат'єв, В. Мухіна, М. Подд'яков, Н. Сакуліна, Є. Тихеева, О. Усова, Є. Фльоріна та ін.; праці закордонних вчених: Ж.-О. Декролі, О. Запорожець, М. Монтесорі, С. Русова, Є. Тихеева, О. Усова, Н. Сакуліна та ін. Ф. Фребель та ін.

Підтвердження цього ми знаходимо в сучасних дослідженнях присвячених таким площинам даної проблеми, як обґрунтування особливостей системи розумового виховання загалом та сенсорного зокрема (О. Д'яченко, М. Подд'яков, О. Проскура та інші); визначення рівня сенсорного розвитку в дітей дошкільного віку (Т. Кондратенко, В. Котирло, С. Ладивір, В. Холмовська та ін.); дослідження розвивальних можливостей різних видів дитячої діяльності (Л. Артемова, Т. Лаврентьева, О. Логвиненко та інші); технологія формування пізнавальних здібностей дошкільників (З. Богуславська, О. Проскура, К. Щербакова та інші).

Аргументовано, що сенсорна культура є неодмінним компонентом розвитку дитини, яка потребує усвідомлених дій з боку вихователів, що підкріплюється фактом значної кількості теоретичного та практичного матеріалу (Д. Альтхауз, Л. Артемова, А. Бондаренко, Н. Венгер, Л. Васильєва, Т. Доронова, Е. Дум, В. Котирло, С. Кулачківська, С. Ладивір, З. Максимова, Л. Олійник, Е. Пілюгіна, Л. Сисуєва). Утім в практиці дошкільної освіти питання формування уявлень про сенсорні еталони у дітей середнього дошкільного віку досліджена недостатньо.

Встановлено, що сенсорне виховання покликане сформувати і розвинути у дітей сенсорні процеси (відчуттів, сприймання, уявлень), за сприянням яких вони оволодівають досвідом орієнтування у зовнішніх властивостях предметів і явищ. Ключове його завдання – сформувати у дітей уміння точно, повно і розчленовано сприймати предмети, їх властивості і зв'язки (форма, колір, величина, протяжність у просторі, висота звуків тощо). Відсутність такого навчання перцепції дитини тривалий час буде обмеженим, переривчастим, не створюватиме необхідних засад для загального інтелектуального розвитку, перешкоджатиме формуванню спостережливості, розвитку мислення, мовлення, не відбуватиметься повноцінне засвоєння знань і навичок у початкових класах школи тощо.

З'ясовано, що завдяки роботам М. Монтесорі дефініція «сенсорна культура» увійшла в дошкільну педагогіку. Однак дослідниця була переконана, що для формування такої культури необхідно систематично тренувати органи чуттів дитини в розрізненні кольору, форми, розміру й інших властивостей предметів. Але така точка зору була хибною, вона не враховувала, що розвиток дитини відрізняється від розвитку дитинчат тварин. Дитина розвивається шляхом «соціального наслідування», яке, на відміну від біологічного успадкування, передбачає не розвиток вроджених здібностей, а набуття нових у процесі засвоєння суспільного досвіду.

Обґрунтовано, що у системі сенсорного виховання організація «педагогічного середовища», за словами М. Монтесорі, є передумовою

реалізації дитиною можливостей власного розвитку через самостійну діяльність. Один із головних чинників цього середовища - дидактичний матеріал для вправ на розвиток сенсорних здібностей (сенсорні матеріали).

Отже, сенсорна культура дітей має важливе значення у освітньому процесі закладу дошкільної освіти. Питання організації сенсорного виховання дошкільників залишається актуальним. На нашу думку, для формування основ сенсорної культури у дітей слід використовувати технологію, запропоновану М. Монтесорі.

РОЗДІЛ 2
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ
ФОРМУВАННЯ ОСНОВ СЕНСОРНОЇ КУЛЬТУРИ В ДІТЕЙ
СЕРЕДНЬОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
НА ЗАСАДАХ ТЕХНОЛОГІЇ М. МОНТЕССОРІ

2.1. Визначення рівня сформованості основ сенсорної культури у дітей 5-го року життя

Для дослідження рівня сформованості основ сенсорної культури у дітей п'ятого року життя нами був організований і проведений психолого-педагогічний експеримент на базі ТОВ «НВК» Золоче» с. Вишеньки, Бориспільський район, ДНЗ №9 «Десняночка» м. Шостка, Сумська обл. До експерименту було залучено 40 дітей середнього дошкільного віку (експериментальна група – 20 осіб, контрольна група - 20 осіб).

Наше експериментальне дослідження проводилося у три послідовні та взаємопов'язані етапи. На першому (констатувальному) етапі дослідження ми вивчали рівні сформованості основ сенсорної культури у дітей п'ятого року життя використовуючи такі методи як індивідуальні та індивідуально-групові бесіди й ігри, бесіди із застосуванням ілюстративного матеріалу, спостереження за дошкільниками під час занять.

Другий етап дослідження (формувальний) полягав у проведенні з дітьми середнього дошкільного віку системи роботи з формування основ сенсорної культури на засадах технології М. Монтессорі.

Третій етап дослідження передбачав проведення контрольного обстеження дошкільників із метою виявлення ефективності запропонованої нами системи роботи.

Для з'ясування сформованості основ сенсорної культури у дітей п'ятого року життя ми розробили програму обстеження, яка містить:

- 1) методику обстеження;

2) систему диференціації отриманих результатів за критеріями та їх показниками.

Методика обстеження передбачала: а) спостереження за дітьми на заняттях, бесіди з ними, виконання ігрових вправ; б) математичну обробку отриманих даних.

Для визначення рівнів сформованості основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку нами були розроблені критерії та показники, які відображено в таблиці 2.1

Таблиця 2.1

Критерії та показники сформованості основ сенсорної культури в дітей п'ятого року життя

Критерії	Показники
Мотиваційний	- Дитина виявляє пізнавальну активність; - Дитина виявляє спостережливість; - Дитина виявляє самостійність в процесі пізнання.
Змістовний	- Дитина орієнтується в сенсорних еталонах (колір, форма, величина), їх видах, властивостях; - Дитина орієнтується в часі і просторі.
Оцінний	- Дитина вміє узагальнювати, класифікувати, порівнювати; - Дитина вміє встановлювати зв'язки між явищами

Констатувальний експеримент у нашому дослідженні складався з 6 завдань, складених на підставі показників пізнавального розвитку, запропонованих Є. Волосовою.

Посилаючись до основних показників ми дібрали декілька ігор для визначення рівня розвитку сенсорного сприйняття.

Для називання кольору – дидактична гра «Назви якого кольору».

Для розрізнення кольору – дидактична гра «Знайди такий самий».

Для сприйняття об'ємних фігур – дидактична гра «Цікава коробка».

Для сприйняття плоских геометричних фігур – дидактична гра «Розклади фігури».

Для називання розміру – дидактична гра «Великий і маленький».

Для визначення величини – дидактична гра «Склади башточку».

Завдання перше: «Назви якого кольору»

Мета: дослідити рівень оволодіння назвою основних кольорів (основний спектр кольорів + білий і чорний).

Матеріал: іграшки з відповідним забарвленням.

Хід проведення: вихователь демонструє іграшку і запитує: «Скажи, якого вона кольору?». Гра допомагає визначити правильність називання дитиною основних кольорів.

Результати проведення методики «Назви якого кольору» з дітьми середнього дошкільного віку вміщено в таблиці 2.2

Таблиця 2.2

Рівень сформованості основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку за методикою «Назви якого кольору» (констатувальний експеримент)

Групи	Рівні сформованості		
	достатній	середній	низький
Експериментальна група	17%	48%	35%
Контрольна група	20%	42%	38%

Завдання друге: «Знайди такий самий»

Мета: з'ясування рівня орієнтації дитини в семи кольорах спектру, віднаходження за зразком, на прохання дорослого.

Матеріал: різнокольорові кубики.

Хід проведення: вихователь просить дитину побудувати башточку з кубиків. По черзі він бере один кубик відповідного кольору і просить дитину віднайти такий самий. Дошкільник з декількох кубиків повинен відшукати і дати педагогові кубик певного кольору.

Під час гри діагностується розуміння і орієнтування дитини в семи кольорах спектру.

Результати проведення методики «Знайди такий самий» з дітьми середнього дошкільного віку вміщено в таблиці 2.3

Таблиця 2.3

Рівень сформованості основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку за методикою «Знайди такий самий» (констатувальний експеримент)

Групи	Рівні сформованості		
	достатній	середній	низький
Експериментальна група	21%	37%	42%
Контрольна група	20%	40%	40%

Завдання третє: «Цікава коробка»

Мета: дослідити ступінь орієнтування дитини в конфігурації об'ємних геометричних фігур (добір відповідно форми отворів).

Матеріал: набір об'ємних геометричних фігур і коробка з отворами.

Хід проведення: вихователь акцентує увагу дитини на коробку і промовляє: «Подивися, який у мене є будиночок. У ньому проживають різні

фігурки, поглянь, ось вони вийшли побавитися» (висипає фігури з коробки і закриває кришку).

Дошкільнику пропонується доторкнутися фігурок руками, подивитися на них.

Пізніше вихователь просить поскладати фігурки в будиночок, і наголошує на тому, що кожна фігура має власні двері і що до будиночку він може дістатися тільки через власні двері.

Під час гри визначається вміння дитини розбиратися в конфігурації об'ємних фігур.

Результати проведення методики «Цікава коробка» з дітьми середнього дошкільного віку вміщено в таблиці 2.4

Таблиця 2.4

**Рівень сформованості основ сенсорної культури
у дітей середнього дошкільного віку за методикою «Цікава коробка»
(констатувальний експеримент)**

Групи	Рівні сформованості		
	достатній	середній	низький
Експериментальна група	17%	48%	35%
Контрольна група	20%	42%	38%

Завдання четверте: гра «Розклади фігури»

Мета: діагностувати уміння дитини добирати плоскі геометричні фігури за зразком.

Матеріал: аркуші з зображенням геометричних фігур (коло, квадрат, трикутник) – «будиночки», набір плоских геометричних фігур.

Хід проведення: вихователь просить дитину розподілити фігури по своїм «будиночкам».

Результати проведення методики «Розклади фігури» з дітьми середнього дошкільного віку вміщено в таблиці 2.5

Таблиця 2.5

**Рівень сформованості основ сенсорної культури
у дітей середнього дошкільного віку за методикою «Розклади
фігури» (констатувальний експеримент)**

Групи	Рівні сформованості		
	достатній	середній	низький
Експериментальна група	21%	37%	42%
Контрольна група	20%	40%	40%

Завдання п'яте: гра «Великий і маленький»

Мета: визначити рівень умінь дитини знаходити і називати предмети за розміром.

Матеріал: 2 коробки: велика і маленька, парні картинки із зображенням одного предмета, але різні за величиною.

Проведення: вихователь просить розкласти картинки по коробках, при цьому задає дитині запитання про величину предмета.

Результати проведення методики «Великий і маленький» з дітьми середнього дошкільного віку вміщено в таблиці 2.6

Таблиця 2.6

**Рівень сформованості основ сенсорної культури
у дітей середнього дошкільного віку за методикою «Великий і
маленький» (констатувальний експеримент)**

Групи	Рівні сформованості		
	достатній	середній	низький
Експериментальна група	21%	37%	42%
Контрольна група	20%	40%	40%

Завдання шосте: гра «Склади башточку»

Мета: виявити вміння дитини складати башточку з 6-8 кілець за малюнком (за спаданням розміру).

Матеріал: картка, поділена навпіл, в одному кінці зразок пірамідки, інша сторона порожня. Кільця такі ж як на зразку.

Хід проведення: вихователь демонструє дитині картки, розглядає пірамідку і пропонує на порожній стороні викласти таку ж.

У процесі виконання визначається вміння дитини викладати за зразком з урахуванням зменшення розміру.

Результати проведення методики «Склади башточку» з дітьми середнього дошкільного віку вміщено в таблиці 2.7

Таблиця 2.7

Рівень сформованості основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку за методикою «Склади башточку» (констатувальний експеримент)

Групи	Рівні сформованості		
	достатній	середній	низький
Експериментальна група	21%	37%	42%
Контрольна група	20%	40%	40%

Таким чином, проаналізувавши та підсумувавши отримані вище дані ми вивели загальні результати, щодо сформованості основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку.

Результати, отримані в експериментальній та контрольній групах, відображено в таблицях 2.8 та рисунку 2.1.

У результаті проведеної роботи та аналізу даних ми отримали результати щодо загального рівня сформованості основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного вік, відповідно: достатній рівень показали 18

% (ЕГ), 20% дітей (КГ), середній – 50 % (ЕГ), 46% (КГ) дітей, низький – 32% дітей (ЕГ), 34% (КГ).

Таблиця 2.8

**Загальний рівень сформованості основ сенсорної культури
у дітей середнього дошкільного віку (констатувальний експеримент)**

Групи	Рівні сформованості		
	достатній	середній	низький
Експериментальна група	18%	50%	32%
Контрольна група	20%	46%	34%

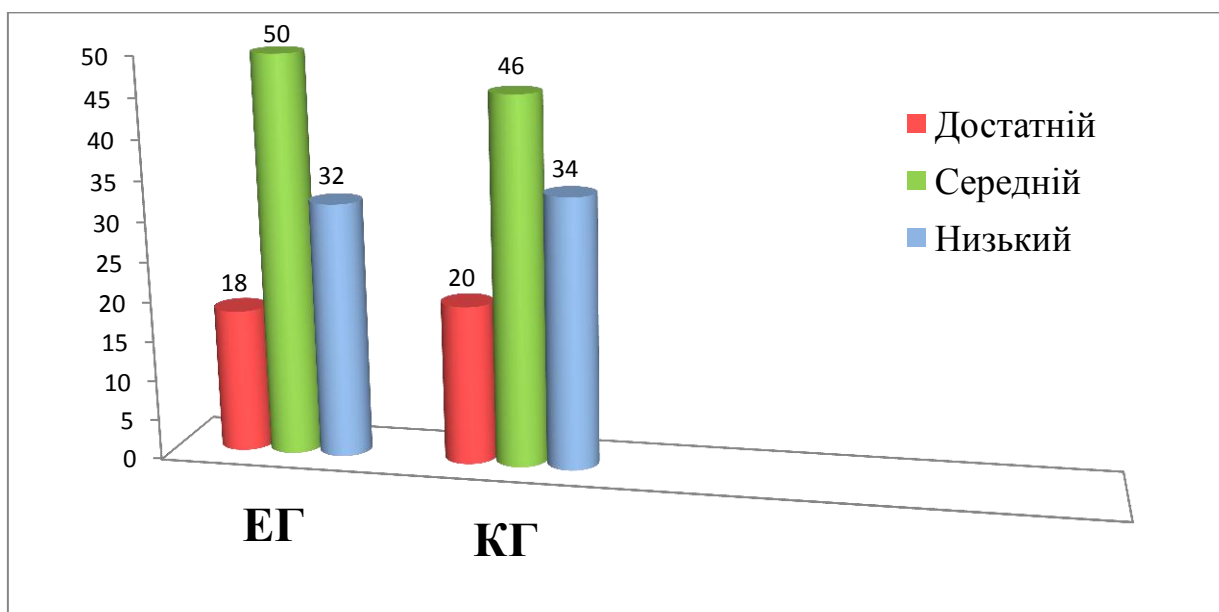

Рис. 2.1 Рівень сформованості основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку на констатувальному етапі дослідження

До достатнього рівня ми віднесли 18 % дітей (ЕГ) та 20 % дітей (КГ), ці діти розрізняють і вживають в мовленні назви кольорів і геометричних фігур; порівнюють знайомі та незнайомі предмети на око за довжиною, шириною, висотою зі словесним позначенням виділених відмінностей; вільно орієнтуються в просторі та словесно позначають виділені просторові ознаки,

виявляють пізнавальну активність, спостережливість, самостійність в процесі пізнання.

До середнього рівня ми віднесли 50% дітей (ЕГ) та 46% дітей (КГ), вони переважно правильно виконували сенсорні завдання, інколи допускали 2-3 помилки, які могли самостійно виправити; вживають в мовленні кольори спектра, геометричних фігур у процесі їх порівняння за величиною; мали достатні сенсорні знання і навички, що не перевищують програмові вимоги, не завжди показували пізнавальну активність, спостережливість, самостійність в процесі пізнання.

До низького рівня ми віднесли 32 % дітей (ЕГ) та 46 % дітей (КГ) ці діти не розрізняють кольори, або розрізняють їх на сенсомоторному рівні, використовують назви неправильно; не підготовлені до виконання сенсорних завдань, вони неспроможні виправляти власні помилки, не завжди вживають в мовленні всіх кольорів та геометричних фігур, відсутність розуміння відношень ряду, майже не демонструють пізнавальну активність. Завдання виконують тільки з допомогою педагога.

Таким чином, проаналізувавши всі отримані результати, ми можемо констатувати, що вихідний рівень сформованості основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку в дітей експериментальної та контрольної груп на початку формувального етапу дослідження був приблизно однаковим.

Крім цього дані експерименту підтверджуються спостереженнями за дітьми в ході проведення занять та самостійній діяльності. Так, на заняттях з малювання у деяких дітей виникають складності при виборі окремого кольору з кількох кольорів. Більшість дітей орієнтується при виборі кольору на предмет зображуваного, наприклад, якщо малюємо ялинку, то вибирають зелений колір, якщо море, то синій. Лише окремі діти навіть при назві зображуваного предмета вибирають колір неправильно. В іншому виді образотворчої діяльності – аплікації виникає складність в розміщенні деталей

на поверхні аркуша, що свідчить про низький рівень сформованості зорового сприйняття.

У процесі аналізу педагогічної документації ми намагалися встановити наступне: як використовуються сенсорні ігри на заняттях і в повсякденному житті та їх різноманітність, за якими програмами ведеться робота з сенсорного розвитку в закладі дошкільної освіти, як застосовується розвивальне дидактичне середовище і в яких формах роботи це відображається у річному плані закладу дошкільної освіти, календарних планах роботи вихователя.

Проведений аналіз продемонстрував, що освітня робота переважно ведеться за програмою виховання дошкільнят «Дитина». Вихователі у своїй роботі керуються методичними розробками з даного розділу навчання, висвітлені в журналах «Палітра педагога», «Дошкільне виховання».

Нами також було встановлено, що вихователі в процесі занять, і у самостійній ігрової діяльності дітей, використовують сенсорні ігри з метою закріплення і систематизації знань, а також використання в освітньому процесі ігрових методик з сенсорного розвитку.

Крім цього, здійснивши ґрунтовний аналіз річного плану, ми з'ясували, що ключове завдання – це завдання спрямоване на розумове виховання, покликане розвинути пізнавальну активність та психічні процеси, що впливають на якісне оволодіння дітьми навчального матеріалу. Аналіз календарних планів і конспектів занять вихователів засвідчив, що заняття з сенсорного виховання плануються регулярно в достатньому обсязі: плануються заняття з накопичення сенсорно-рухового досвіду, співвіднесені за розміром і за кольором, формою, групування за формою, розміром і за кольором, позначення з допомогою кольору ознак предметів.

Проте, робота з використання всього різноманіття ігрових прийомів, новітніх ігрових методик у календарних планах не відображено. Крім цього не враховуються індивідуальні особливості розвитку дітей в процесі ігрової діяльності в закладі дошкільної освіти.

Констатовано, що в середній групі є розвивальне середовище сенсорного напрямку. У процесі спілкування з вихователем, ми з'ясували, що набір дидактичних ігрових посібників не достатньо розширено. Отже, можна зробити висновок, що роботу з формування основ сенсорної культури дітей середнього дошкільного віку потрібно вдосконалювати.

Експериментальна робота з дітьми здійснювалася з діагностичною метою, тому ми моделювали різні форми взаємодії з дітьми дидактичні ігри та вправи, спостереження, бесіди тощо. Подальшу роботу ми проводили з експериментальною групою дітей, батьками вихованців та вихователями цієї групи. Таким чином, проаналізувавши всі отримані результати, ми можемо відзначити, що вихідний рівень сформованості основ сенсорної культури в дітей експериментальної та контрольної груп на початку формувального етапу дослідження був потребував покращення. На основі проведеного дослідження нами було проведено формувальний етап експерименту.

2.2 Реалізація системи роботи з формування основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку на засадах технології М.Монтессорі

Результати досліджень, отриманих у ході констатувального етапу експерименту, продемонстрували, що у рівень сформованості основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку знаходиться не на належному рівні.

З метою покращення рівня сформованості основ сенсорної культури у дітей п'ятого року життя нами була розроблена система роботи побудовану на технології М. Монтессорі.

Мета формувального етапу – покращити рівень сформованості основ сенсорної культури у дітей п'ятого року життя використовуючи педагогічну технологію М. Монтессорі.

Формувальну роботу з дітьми проводили за такими основними напрямками, як:

- розробка системи роботи побудованої на засадах технології М. Монтесорі;
- організація індивідуальної допомоги і підтримки дітей у процесі формування основ сенсорної культури;
- створення необхідного розвивального освітнього середовища;
- налагодження конструктивної взаємодії з батьками вихованців;
- розробка і проведення комплексу пізнавальних і розвиваючих занять-ігор, з метою дати дітям певний обсяг знань і вмінь необхідних у сенсорній діяльності.

В основу системи роботи покладено принцип системності, бо саме чітка, виважена структура сприятиме ефективному формуванню основ сенсорної культури у дітей п'ятого року життя. Безумовно окрім принципу системності ми дотримувалися принципу послідовності та доступності. Всю роботу з формування основ сенсорної культури будували на ігровій спрямованості, що дозволяло створити сприятливу, невимушену атмосферу в процесі діяльності. Важливим у процесі роботи був ігровий матеріал, а саме його доступність і мобільність. весела атмосфера проведення занять;

Крім цього в процесі реалізації системи роботи з формування сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку ми намагалися враховувати індивідуальні особливості дітей, бо рівень психофізичного розвитку впливає на формування основ сенсорної культури.

Суть індивідуальної роботи з дітьми полягала в тому, що дошкільникам конкретизувалася мета і завдання формування сенсорної культури враховуючи їх вікові та індивідуальні особливості, доцільно добиралися форми та методи роботи.

В процесі роботи з дошкільниками ми враховували наявність пізнавального інтересу, рівень розумових здібностей, ступінь активності і

самостійності, характер і тривалість працездатності, рівень рольового розвитку.

Варто зауважити, що індивідуальна робота з дітьми з формування основ сенсорної культури реалізовувалася під час ранкового прийому, прогулянок, самостійної діяльності дітей.

Під час планування роботи з дітьми нами була проведена попередня робота, підготовлені необхідне обладнання та матеріал, продумані способи організації дітей, форми роботи з ними. В процесі проведення роботи ми намагалися чергувати різні види діяльності на заняттях: повідомлення нового матеріалу, організація практичної діяльності, розв'язання проблемних ситуацій, проведення різноманітних ігор, художня діяльність, самостійна робота дітей тощо.

Важливим у процесі реалізації системи роботи з формування основ сенсорної культури у дітей п'ятого року життя на засадах технології М. Монтесорі було організувати предметно-розвивальне середовище. Оскільки саме середовище, на переконання дослідниці, є одним з головних засобів розвитку особистості дитини, основою її соціального досвіду, індивідуальних знань. Ми переконані, що освітнє середовище має не лише сприяти формуванню основ сенсорної культури, а також стимулювати розвиток самостійної творчості дітей.

Саме тому в процесі створення предметно-розвивального середовища ми намагалися враховувати: вікові особливості дітей, їх інтереси, потреби, бажання, а також індивідуальні психологічні особливості.

Реалізуючи систему роботи за технологією М. Монтесорі, варто пам'ятати, що передумовою реалізації дитиною можливостей свого розвитку є самостійна діяльність. Також, за переконанням ученої, важливим для формування основ сенсорної культури є дидактичний (сенсорний) матеріал. Його мета – вдосконалення та розвиток різних видів чуттів: слуху, зору, нюху, смаку, дотику та ін. Саме рівень розвитку чуттєвого сприйняття М. Монтесорі вважала основою інтелектуального та морального розвитку.

Дослідниця розробила сенсорні матеріали, що вчать дітей розрізняти колір, форму, різноманітні якості предметів.

Для ознайомлення з різними сенсорними еталонами М. Монтесорі пропонувала: щоб ознайомити з об'ємом варто використовувати куби, кулі, циліндри та призми; для вивчення довжини – палиці, поділені на дециметри; для ознайомлення з кольорами – шматочки різнокольорового шовку; ознайомлюючи з шумами варто використовувати коробочку з різним умістом.

Використовуючи в роботі з формування основ сенсорної культури дошкільників Монтесорі-матеріал ми мали можливість у процесі спілкування з дітьми та спостереженні за ними стежили за перебігом їхнього розвитку. Наша робота будувалася від простого до складного, відомого до невідомого, від конкретного до абстрактного.

Також для формування основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку нами був створений куточок самостійної художньо-продуктивної діяльності.

Грандіозне значення в сенсорному розвитку дітей мають дидактичні ігри з предметами, іграшками і будівельним матеріалом, в процесі яких уточнюються отримані дітьми знання і вміння, розвиваються пам'ять, увагу, мислення. Діючи з дидактичними іграшками, дитина навчається розв'язувати прості розумові завдання: поставити поруч два предмета, порівняти, де більше, виділити предмет із загальної маси тощо.

Тому з дітьми середньої групи ми проводили такі заняття з предметами: на розрізнення, розкладання і групування за величиною, формою, на співвіднесення форми і величини, групування за кольором, співвіднесення за кольором, розташування предметів у просторі, на розвиток координації рухів руки, на розвиток слухового диференціювання, слухової орієнтації в навколишньому середовищі, слухової уваги, на формування числових уявлень (багато, мало, один), на позначення за допомогою кольору ознак предмета, на закріплення дій з предметами-знаряддями.

На заняттях з конструювання продовжували ознайомлювати дітей з основними формами будівельного матеріалу, величиною деталей, формували уявлення про споруди, їх створення. Для занять з предметами використовували різні розбірні та вкладні іграшки, складні кубики, складні і парні картинки, лото, будівельні деталі. У дидактичних іграх з предметами на різному матеріалі пропонували дітям постійно виконувати завдання, які вимагають розумового напруження і різного рішення.

В дидактичні ігри ми включали дії дитини, пов'язані з пізнанням властивостей, якостей, зовнішнього вигляду, матеріалу предметів, ускладнювали дії з предметами-знаряддями (совком, лопаткою, черпачком, паличкою, ложкою, сачком). Крім того, заняття з предметами були спрямовані на формування навичок культури поведінки: діти вчилися спокійно сидіти, слухати вихователя, дивитися, що він робить, відповідати на запитання. Поступово дошкільники опановували навичками спільної діяльності, беручи участь у спільній розмові з вихователем, загальній дидактичній грі.

На формувальному етапі експерименту комплексна освітньо-виховна робота з дітьми вирішувала такі завдання: збагачення уявлень дітей про сенсорні еталони, розвиток інтересу і надання можливості для самостійної, творчої реалізації в ігровій діяльності

Система роботи з формування уявлень про сенсорні еталони у дітей середнього дошкільного віку ґрунтувалася на засадах наступних підходів: залучення дітей у різноманітні види діяльності (навчально-пізнавальна, образотворча, спеціально-організоване спілкування, музична, ігрова); поєднання різних видів мистецтв (декоративно-прикладного, музичного, танцювального); проведення виховної роботи на засадах якісного дидактичного ігрового матеріалу; оптимізація активності дітей на всіх етапах залучення до сенсорного виховання.

Формування у дітей основ сенсорної культури у дітей п'ятого року життя відбувалося також відносно всіх інших властивостей предметів і явищ.

Приміром, у процесі мовленнєвого спілкування дошкільники опановують зразки, що відповідають системі звуків рідної мови; музичної діяльності – зразки звуковисотних і ритмічних відношень тощо.

Нами було дібрано серію ігор для формування основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку які відобразили в таблиці 2.9.

Таблиця 2.9

Серія ігор для формування основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку

<p>Мета: систематичне і цілеспрямоване поповнення сенсорного досвіду дітей як основи пізнання навколишнього світу, предметів і явищ, їх властивостей, якостей і зав'язків; формування уявлень про сенсорні еталони; розвиток сенсорних здібностей</p>	<p>Завдання: 1. Формування у дітей систем сенсорних еталонів – узагальнених уявлень про властивості, якості і відносини предметів. 2. Формування у дітей систем перцептивних дій. 3. Формування у дітей умінь самостійно застосовувати системи перцептивних дій і системи еталонів у різноманітній діяльності.</p>	<p>Принципи: 1. Безперервний зв'язок змісту сенсорного виховання з дитячим досвідом. 2. Цілеспрямованість. 3. Врахування вікових психофізіологічних особливостей та індивідуальних відмінностей дітей. 4. Систематичності і послідовності. 5. Взаємодія дошкільного та сімейного виховання.</p>
<p>Напрями роботи</p>		
<p>Робота з дітьми</p>	<p>Робота з батьками</p>	<p>Взаємодія з фахівцями</p>
<p>Організація дитячої діяльності: пізнавально-мовленнєва діяльність, художньо-естетична діяльність, конструктивна діяльність, ігрова діяльність.</p>	<p>1. Педагогічна просвіта батьків з питань формування основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку. 2. Організація спільної діяльності батьків і педагогів з проблеми сенсорного виховання дітей.</p>	<p>Розвиток сенсорних здібностей дітей шляхом включення в різні види діяльності.</p>
<p>Дидактичні ігри</p>		
<p>Сприйняття кольору: «Підбери за кольором» «Різнокольорові крапки» «Кольори» «Летить у свою зграйку» «Якого кольору предмет» «Обери стрічку» «Різнокольорове доміно» «Знайди квітку за кольором» «Метелик»</p>	<p>Сприйняття форми: «Форми» «Опиши предмет» «Збери фігуру» «Знайди латочку» «Домалюй фігуру» «Добери за формою» «Склади тварину з геометричних фігур» «Збудуємо будинки для трьох»</p>	<p>Сприйняття величини: «Цікава коробочка» «Звірята шикуються» «Порівняй предмети» «Башточки» «Вклади форми одна в одну» «Великий-маленький» «Дерева високі та низькі» «Повітряні кульки»</p>

«Прикрасимо прапорці»	поросят»	«Склади мотрійку»
«Потяг»	«Геометричне доміно»	«Поміркуй»
«Різні автомобілі»	«Що котиться, а що ні?»	«Сніговик»
«Збери квітуромашку»	«Чарівна квітка»	«Знайди маму»
«Мій улюблений колір»	«Добери віконця до будинку»	«У гостях у ведмежої сім'ї»
«Кольорова казка»	«Чарівна торбинка»	«Порівняй»
«Акваріум»	«Добери тау саму»	

Дидактичні ігри проводилися як в першу половину дня, так і в другу, включаючи в структуру занять, збагачуючи предметно-ігрове середовище, стимулюючи виникнення інтересу до дидактичних ігор у вільний час. Велику роль відіграло естетичне оформлення ігор, включення їх в різні види діяльності, ускладнення змісту ігор (з наочною опорою і без неї).

Орієнтиром на час і обсяг проведення вправ та ігор служили:

- стан активності працездатності дітей;
- рівень розумового розвитку дошкільників.

Здійснюючи з дітьми практичну роботу, організовували її так, щоб дитина, думала не про навчальне, а про ігрове завдання. Щоб діти належно сприймали та засвоювали матеріал, з огляду на образний характер мислення, ми прагнули забезпечити єдність слухового, зорового, дотикового аналізаторів. Для проведення ігор використовували різний допоміжний матеріал. Ми використовували предмети довкілля, картинки, лото тощо, але брали до уваги той факт, що одночасне демонстрування великої кількості наочності швидко втомлює дітей, розсіює їхню увагу.

Для нас було важливим викликати інтерес кожної дитини до даної діяльності, залучити і сконцентрувати увагу на певному завданні. Ми організовували такі умови, щоб їм було цікаво, вони були активні, захоплені навчанням, переживали позитивні емоції. Також ми використовували індивідуальний підхід до кожної дитини, ігрові прийоми для підтримки інтересу, а також схвалення, похвалу дітей, для створення позитивного настрою до виконуваних завдань. Завдяки цьому, діти із задоволенням включалися у процес гри, проявляли мовленнєву активність, інтерес та ініціативність.

Основними вимогами до дидактичних ігор в нашій системі роботи були:

1. Викликати інтерес та бажання добре виконати завдання, стимулювати мотивацію навчання у дітей дошкільного віку.
2. Відповідна організація гри з погляду як змісту, так і форми, чітке дотримання структури.
3. Дидактична гра має сприйматися всією групою.
4. Проведення гри в радісній, доброзичливій, творчій атмосфері, що викликає у дітей відчуття задоволення, радощі. Діти є більш ініціативними, якщо вільно почувують себе у грі. З часом у них з'явиться відчуття впевненості в своїх силах, що дозволить їй виконувати різні завдання чи ролі.
5. Важливу роль відіграє вміння вихователя встановити контакт з дошкільниками.
6. Вихователь неодмінно має вірити в дидактичну гру та її ефективність. Лише за цієї умови він зможе досягти гарних результатів.

Також добираючи матеріал для формування основ сенсорної культури ми намагалися, щоб він відповідав педагогічним, гігієнічним, естетичним вимогам. При виготовленні матеріалу керувалися принципом міцності. Він полягає в тому, що матеріал, який є важливим, цікавим та різноманітним, більш міцно запам'ятовується і надовго зберігається. Також враховували такі принципи, як: принцип доступності (дидактичні матеріали підбиралися згідно досягнутого рівня дітей, їх пізнавальним можливостям, віковим особливостям, працездатності); принцип самостійної діяльності (робота з дидактичним матеріалом здійснюється самостійно); принцип індивідуальної спрямованості (робота з дидактичним матеріалом здійснюється індивідуально, складність і вид дидактичного матеріалу підбирається теж індивідуально); принцип наочності; принцип пізнавальної мотивації. Предмети та їх зображення, що підбиралися для ігор були відомі дітям, вони бралися з навколишнього життя. Наочний матеріал був динамічним і в достатній кількості. Ми урізноманітнювали дидактичний матеріал, тому

виготовляли його таким, щоб сприймався різними органами чуття (на слух, візуально, на дотик).

Щодо естетичних вимог, то дидактичний матеріал був оформлений художньо. Він був яскравий, різнокольоровий, мав чисті колірні тони, приємну фактуру, чітку форму, що викликав у дітей позитивні емоції, приносив радість, бажання дізнатися про щось нове, цікаве, сприяло накопиченню естетичних уявлень.

Гігієнічні вимоги до дидактичних матеріалів полягав у тому, щоб при користуванні ними ніщо не змогло зашкодити здоров'ю дитини. Матеріал для виготовлення наочності був міцним і зручним у використанні.

Постійно поповнювали добірки дидактичного матеріалу, посібників, що сприяють всебічному розвитку дошкільників: багато ігор, посібників виготовила самостійно, разом з батьками («Підбери візерунок», «Тактильні літери», «Чарівна мотузочка», «Веселий рахунок», «Чого не вистачає» та ін.).

Організували в групі спеціально обладнані місця для ігор з піском і водою, які також позитивно впливають на розвиток дрібної моторики, сенсорно-перцептивних здібностей.

Під час організації пізнавальної діяльності щодо розв'язання завдань сенсорного розвитку ми використовували і поєднували словесні, наочні, практичні, ігрові методи навчання, адже це давало можливість у процесі засвоєння дітьми навчального матеріалу активізувати всі види чуттєвого сприймання, пізнавальний інтерес, організувати навчання без перевантаження дошкільнят.

З метою формування основ сенсорної культури у дітей п'ятого року життя нами проводилася робота з батьками вихованців, зокрема: педагогічна просвіта батьків (пам'ятки, консультації, інформаційні стенди); активні форми взаємодії (індивідуальні консультації, батьківські збори, практичні заняття для батьків).

Важливим у процесі формування основ сенсорної культури у дітей п'ятого року життя було те, що всю роботу з дітьми, вихователями та батьками вихованців необхідно проводити у нерозривній єдності.

В основу нашої системи роботи ми поклали головне кредо М. Монтесорі – вихователь ніколи нічого не виконує за дитину, але чітко пояснює і детально показує власні дії.

Забезпечити самостійність дитини нам вдавалося дотримуючись наступних умов: не вимагати у дитини виконання продемонстрованої вправи, не критикувати дитину, якщо вона виконує завдання не правильно.

Отже, система роботи з формування основ сенсорної культури у дітей п'ятого року життя на засадах технології М. Монтесорі впроваджувалася в освітній процес експериментальної групи. Для того, щоб перевірити ефективність проведеної роботи нами було проведено наступний етап дослідження.

2.3 Результати впровадження системи роботи з формування основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку на засадах технології М. Монтесорі

Перевірка ефективності запропонованої системи роботи з формування основ сенсорної культури у дітей п'ятого року життя на засадах технології М. Монтесорі вимагала проведення контрольної діагностики. Для цього було впроваджено повторні обстеження з метою виявлення динаміки досягнень у сформованості основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку за критеріями, визначеними під час констатувального етапу експерименту.

Наступний етап експерименту, контрольний, ми проводили з двома групами – з експериментальної та з контрольною. На даному етапі ми проводили діагностику рівня сформованості основ сенсорної культури у дітей п'ятого року життя після проведення формувального етапу

експерименту. Для цього ми використали методики, запропоновані нами в констатувальному етапі експерименту. Таким чином, метою контрольного зрізу визначено перевірку ефективності системи роботи, реалізованої на формульовальному етапі експерименту.

Для реалізації мети контрольної діагностики визначено такі завдання:

– виявити рівні сформованості основ сенсорної культури у дітей п'ятого року життя за допомогою методик, розроблених на констатувальному етапі експерименту;

– здійснити порівняльний аналіз рівнів сформованості основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку.

Порівняльний аналіз результатів контрольного етапу експериментального дослідження дозволив зробити висновок про те, що планомірна і систематична робота з формування основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку з активним використанням педагогічної технології М. Монтесорі позитивно впливає на всебічний розвиток особистості дошкільника і формування основ сенсорної культури зокрема. Це виразилося в кількісних і якісних показниках. Результати проведення методик у експериментальній і контрольній групах на контрольному етапі відображено у відсотках в таблицях 2.10, 2.11, 2.12, 2.13, 2.14, 2.15

Результати проведення методики «Назви якого кольору» з дітьми середнього дошкільного віку вміщено в таблиці 2.10

Таблиця 2.10

Рівень сформованості основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку за методикою «Назви якого кольору» (контрольний експеримент)

Групи	Рівні сформованості		
	достатній	середній	Низький
Експериментальна група	33%	54%	13%
Контрольна група	24%	52%	24%

Результати проведення методики «Знайди такий самий» з дітьми середнього дошкільного віку вміщено в таблиці 2.9

Таблиця 2.11

**Рівень сформованості основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку за методикою «Знайди такий самий»
(контрольний експеримент)**

Групи	Рівні сформованості		
	достатній	середній	Низький
Експериментальна група	28%	50%	12%
Контрольна група	20%	48%	24%

Результати проведення методики «Цікава коробка» з дітьми середнього дошкільного віку вміщено в таблиці 2.10

Таблиця 2.12

**Рівень сформованості основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку за методикою «Цікава коробка»
(контрольний експеримент)**

Групи	Рівні сформованості		
	достатній	середній	низький
Експериментальна група	33%	54%	13%
Контрольна група	24%	52%	24%

Результати проведення методики «Розклади фігури» з дітьми середнього дошкільного віку вміщено в таблиці 2.11

Таблиця 2.13

**Рівень сформованості основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку за методикою «Розклади фігури»
(контрольний експеримент)**

Групи	Рівні сформованості		
	достатній	середній	низький
Експериментальна група	28%	54%	18%
Контрольна група	20%	48%	32%

Результати проведення методики «Великий і маленький» з дітьми середнього дошкільного віку вміщено в таблиці 2.12

Таблиця 2.14

Рівень сформованості основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку за методикою «Великий і маленький» (контрольний експеримент)

Групи	Рівні сформованості		
	достатній	середній	Низький
Експериментальна група	33%	54%	13%
Контрольна група	24%	52%	24%

Результати проведення методики «Склади башточку» з дітьми середнього дошкільного віку вміщено в таблиці 2.13

Таблиця 2.15

Рівень сформованості основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку за методикою «Склади башточку» (контрольний експеримент)

Групи	Рівні сформованості		
	достатній	середній	низький
Експериментальна група	28%	54%	18%
Контрольна група	20%	48%	32%

Таким чином, проаналізувавши та підсумувавши отримані вище дані ми вивели загальні результати, щодо сформованості основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку.

Узагальнені результати, отримані в експериментальній та контрольній групах, відображено в таблицях 2.16 та рисунку 2.2.

**Загальний рівень сформованості основ сенсорної культури у дітей
середнього дошкільного віку (контрольний експеримент)**

Групи	Рівні сформованості		
	достатній	середній	низький
Експериментальна група	32%	54%	14%
Контрольна група	24%	52%	24%

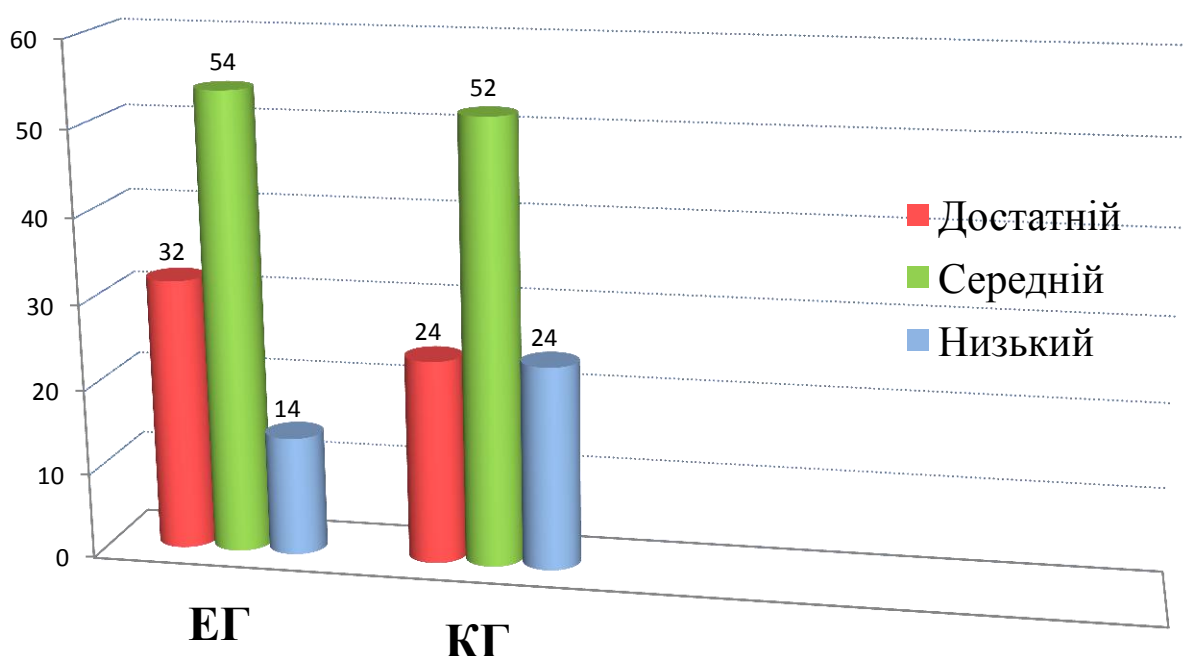

Рис. 2.2 Рівень сформованості основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку на контрольному етапі дослідження

У результаті проведеної роботи та аналізу даних ми отримали результати щодо загального рівня сформованості основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку, відповідно: достатній рівень показали 32% дітей (ЕГ), 24% (КГ), середній – 54% дітей (ЕГ), 52% (КГ), низький – 14% дітей (ЕГ), 24% (КГ).

До достатнього рівня ми віднесли 8 дітей (ЕГ) та 6 дітей (КГ), ці діти

розрізняють і вживають в мовленні назви кольорів і геометричних фігур; порівнюють знайомі та незнайомі предмети на око за довжиною, шириною, висотою зі словесним позначенням виділених відмінностей; вільно орієнтуються в просторі та словесно позначають виділені просторові ознаки, виявляють пізнавальну активність, спостережливість, самостійність в процесі пізнання.

До середнього рівня ми віднесли 13 дітей (ЕГ) та 13 дітей (КГ), вони переважно правильно виконували сенсорні завдання, інколи допускали 2-3 помилки, які могли самостійно виправити; вживають в мовленні кольори спектра, геометричних фігур у процесі їх порівняння за величиною; мали достатні сенсорні знання і навички, що не перевищують програмові вимоги, не завжди показували пізнавальну активність, спостережливість, самостійність в процесі пізнання.

До низького рівня ми віднесли 3 дітей (ЕГ) та 6 дітей (КГ) ці діти не розрізняють кольори, або розрізняють їх на сенсомоторному рівні, використовують назви неправильно; не підготовлені до виконання сенсорних завдань, вони неспроможні виправляти власні помилки, не завжди вживають в мовленні всіх кольорів та геометричних фігур, відсутність розуміння відношень ряду, майже не демонструють пізнавальну активність. Завдання виконують тільки з допомогою педагога.

У контрольній групі відчутних змін не відбулося, що й підтверджує аналіз проведеного обстеження.

Таким чином, контрольний етап експерименту показав, що планомірна, систематична робота з формування в дітей основ сенсорної культури сприяє розвитку особистості дошкільника в цілому, а саме благотворно впливає на пізнавальну активність дитини в повсякденному житті в його найближчому оточенні, при наступних умовах: розробки системи роботи побудованої на засадах технології М. Монтесорі; організації індивідуальної допомоги і підтримки дітей; створення необхідного розвивального освітнього середовища; налагодження конструктивної взаємодії з батьками.

Таким чином, результати дослідження показали, що проведена робота з використанням технології М.Монтессорі сприяла формуванню основ сенсорної культури у дітей п'ятого експериментальної групи. Слід зауважити, що таку роботу необхідно проводити систематично, постійно для закріплення отриманого результату. Порівняльний аналіз констатувального і контрольного етапів експерименту продемонстрував, що рівень сформованості основ сенсорної культури в експериментальній групі зазнав більших змін.

При плануванні своєї роботи ми спиралися на індивідуальні та вікові особливості дітей п'ятого року життя, наявні уміння та навички. Важливо зауважити, що у процесі реалізації системи роботи нами були створені максимально сприятливі умови для розвитку дітей.

Отже, поставлені в дослідженні завдання вирішені, гіпотезу підтверджено. Результати проведеного дослідження свідчать, що ефективність формування основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку на засадах технології М. Монтессорі зумовлена впровадженням в освітній процес системи роботи і переконують у доцільності її подальшого впровадження у роботу закладів дошкільної освіти.

Висновки до розділу 2

З метою визначення рівня сформованості основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку було визначено критерії їх сформованості. Визначені критерії розкриваються через показники, відповідно до яких ми виділили достатній, середній та низький рівні сформованості уявлень про сенсорні еталони.

Експериментальне дослідження проводилось в три послідовні та взаємопов'язані етапи. На першому етапі дослідження ми вивчали рівень сформованості основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку, використовуючи такі методи як спостереження, тестування, бесіда, гра.

Другий етап дослідження полягав у розробці, організації та апробації системи роботи з формування основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку, побудованої на технології М. Монтесорі.

Третій етап дослідження передбачав проведення контрольного обстеження з метою виявлення ефективності впровадженої нами системи роботи.

Експериментальна робота почалася із проведення констатувального етапу дослідження, що полягав у здійсненні комплексної роботи, спрямованої на виявлення рівня сформованості основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку.

За результатами констатувального зрізу ми отримали дані щодо загального рівня сформованості основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку, відповідно: достатній рівень показали 18 % (ЕГ), 20% дітей (КГ), середній – 50 % (ЕГ), 46% (КГ) дітей, низький – 32% дітей (ЕГ), 34% (КГ).

В основу системи роботи було покладено принцип системності, бо саме чітка, виважена структура сприятиме ефективному формуванню основ сенсорної культури у дітей п'ятого року життя. Безумовно окрім принципу системності ми дотримувалися принципу послідовності та доступності. Всю

роботу з формування основ сенсорної культури будували на ігровій спрямованості, що дозволяло створити сприятливу, невимушену атмосферу в процесі діяльності. Важливим у процесі роботи був ігровий матеріал, а саме його доступність і мобільність. весела атмосфера проведення занять;

В процесі реалізації системи роботи з формування сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку намагалися враховувати індивідуальні особливості дітей, бо рівень психофізичного розвитку впливає на формування основ сенсорної культури. Суть індивідуальної роботи з дітьми полягала в тому, що дошкільникам конкретизувалася мета і завдання формування сенсорної культури враховуючи їх вікові та індивідуальні особливості, доцільно добиралися форми та методи роботи.

В процесі роботи з дошкільниками враховували наявність пізнавального інтересу, рівень розумових здібностей, ступінь активності і самостійності, характер і тривалість працездатності, рівень рольового розвитку.

Ефективність запропонованої системи роботи визначалася шляхом проведення контрольного зрізу. Було встановлено тенденцію збільшення кількості дітей в експериментальній групі, які показали достатній рівень сформованості основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку, а в контрольній групі результати залишилися майже однакові, суттєвих змін не відбулося.

Аналіз результатів контрольного зрізу засвідчив, що після проведеної спеціальної роботи за розробленою нами системою, яка спрямована на формування основ сенсорної культури у дітей п'ятого року життя відбулися позитивні зміни. У результаті проведеної роботи та аналізу даних ми отримали результати щодо загального рівня сформованості основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку, відповідно: достатній рівень показали 32% дітей (ЕГ), 24% (КГ), середній – 54% дітей (ЕГ), 52% (КГ), низький – 14% дітей (ЕГ), 24% (КГ).

До достатнього рівня ми віднесли 9 дітей (ЕГ) та 6 дітей (КГ), ці діти

розрізняють і вживають в мовленні назви кольорів і геометричних фігур; порівнюють знайомі та незнайомі предмети на око за довжиною, шириною, висотою зі словесним позначенням виділених відмінностей; вільно орієнтуються в просторі та словесно позначають виділені просторові ознаки, виявляють пізнавальну активність, спостережливість, самостійність в процесі пізнання.

До середнього рівня ми віднесли 13 дітей (ЕГ) та 13 дітей (КГ), вони переважно правильно виконували сенсорні завдання, інколи допускали 2-3 помилки, які могли самостійно виправити; вживають в мовленні кольори спектра, геометричних фігур у процесі їх порівняння за величиною; мали достатні сенсорні знання і навички, що не перевищують програмові вимоги, не завжди показували пізнавальну активність, спостережливість, самостійність в процесі пізнання.

До низького рівня ми віднесли 3 дітей (ЕГ) та 6 дітей (КГ) ці діти не розрізняють кольори, або розрізняють їх на сенсомоторному рівні, використовують назви неправильно; не підготовлені до виконання сенсорних завдань, вони неспроможні виправляти власні помилки, не завжди вживають в мовленні всіх кольорів та геометричних фігур, відсутність розуміння відношень ряду, майже не демонструють пізнавальну активність. Завдання виконують тільки з допомогою педагога.

Дані контрольного експерименту підтвердили гіпотезу нашого дослідження, у якій висловлено твердження про те, що процес формування основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку відбуватиметься ефективніше за наступних умов: розробки системи роботи побудованої на засадах технології М. Монтесорі; організації індивідуальної допомоги і підтримки дітей; створення необхідного розвивального освітнього середовища; налагодження конструктивної взаємодії з батьками.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Проведене дослідження і здобуті результати щодо виявлення рівня сформованості основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку на засадах технології М. Монтесорі можливість зробити такі висновки:

1. Проблема сенсорного виховання особистості є актуальною, оскільки головним джерелом знань дитини про оточуючий світ і саму себе є відчуття. Вони акумулюють основні джерела, котрими інформація про явища навколишнього світу і про стан організму трансформується до мозку, надаючи людині можливість пізнавати їх, орієнтуватися в них. Саме зі сприймання предметів і явищ зовнішнього світу починається пізнання. Всі інші форми пізнання – мислення, пам'ять, уява, мовлення – формуються на основі образів сприймання, а також є результатом їх переосмислення. Тому інтелектуальний розвиток неможливий без розвитку відчуттів і сприймання.

2. Проблемі сенсорного виховання дошкільників присвячені дослідження видатних зарубіжних та вітчизняних науковців: В. Аванесова, Л. Венгер, О. Запорожець, В. Зінченко, Є. Ігнат'єв, Г. Кислюк, В. Мухіна, Л. Перевська, М. Подд'яков, А. Руська, Н. Сакуліна, Є. Тихеева, О. Усова, Є. Фльоріна та ін.; праці закордонних вчених: Ж.-О. Декролі, О. Запорожець, М. Монтесорі, Ф. Фребель та ін.

Підтвердження цього ми знаходимо в сучасних дослідженнях присвячених таким площинам даної проблеми, як обґрунтування особливостей системи розумового виховання загалом та сенсорного зокрема (О. Д'яченко, М. Подд'яков, О. Проскура та інші); визначення рівня сенсорного розвитку в дітей дошкільного віку (Т. Кондратенко, В. Котирло, С. Ладивір, В. Холмовська та ін.); дослідження розвивальних можливостей різних видів дитячої діяльності (Л. Артемова, Т. Лаврент'єва, О. Логвиненко та інші); технологія формування пізнавальних здібностей дошкільників (З. Богуславська, О. Проскура, К. Щербакова та інші).

3. Встановлено, що сенсорна культура є неодмінним компонентом розвитку дитини, яка потребує усвідомлених дій з боку вихователів, що підкріплюється фактом значної кількості теоретичного та практичного матеріалу (Д. Альтхауз, Л. Артемова, А. Бондаренко, Н. Венгер, Л. Васильєва, Т. Доронова, Е. Дум, В. Котирло, Г. Кочерга, С. Кулачківська, С. Ладивір, З. Максимова, Л. Олійник, Р. Павелків, Е. Пілюгіна, Л. Сисуєва). Утім в практиці дошкільної освіти проблема формування основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку досліджена недостатньо.

4. Доведено, що ігри, в основі яких лежать дії з предметами, позитивно впливають на розвиток дрібної моторики, а також розвивають сприймання, увагу, мислення і мову дитини. Методично грамотне, уміле керівництво педагога діями дошкільника дозволяє перейти від примітивного маніпулювання для виконання різноманітних цілеспрямованих практичних дій з урахуванням величини і форми предметів.

Таким чином, основна увага в сенсорному вихованні дітей 5-го року життя повинна бути спрямована на сприйняття форми, розміру й кольору, адже саме ці властивості мають головне значення для формування наочних уявлень про предмети та явища навколишньої дійсності.

5. Експериментальна робота почалася із проведення констатувального етапу дослідження, що полягав у здійсненні комплексної роботи, спрямованої на виявлення рівня сформованості основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку.

За результатами констатувального зрізу ми отримали дані щодо загального рівня сформованості основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку, відповідно: достатній рівень показали 18 % (ЕГ), 20% дітей (КГ), середній – 50 % (ЕГ), 46% (КГ) дітей, низький – 32% дітей (ЕГ), 34% (КГ).

6. Важливим у процесі реалізації системи роботи з формування основ сенсорної культури у дітей п'ятого року життя на засадах технології М. Монтесорі було організувати предметно-розвивальне середовище.

Оскільки саме середовище, на переконання дослідниці, є одним з головних засобів розвитку особистості дитини, основою її соціального досвіду, індивідуальних знань. Ми переконані, що освітнє середовище має не лише сприяти формуванню основ сенсорної культури, а також стимулювати розвиток самостійної творчості дітей.

Саме тому в процесі створення предметно-розвивального середовища ми намагалися враховувати: вікові особливості дітей, їх інтереси, потреби, бажання, а також індивідуальні психологічні особливості.

7. Реалізуючи систему роботи за технологією М. Монтесорі враховували, що передумовою реалізації дитиною можливостей свого розвитку є самостійна діяльність. Також, за переконанням ученої, важливим для формування основ сенсорної культури є дидактичний (сенсорний) матеріал. Його мета – вдосконалення та розвиток різних видів чуттів: слуху, зору, нюху, смаку, дотику та ін. Саме рівень розвитку чуттєвого сприйняття М. Монтесорі вважала основою інтелектуального та морального розвитку. Дослідниця розробила сенсорні матеріали, що вчать дітей розрізняти колір, форму, різноманітні якості предметів. Для ознайомлення з різними сенсорними еталонами М. Монтесорі пропонувала: щоб ознайомити з об'ємом варто використовувати куби, кулі, циліндри та призми; для вивчення довжини – палиці, поділені на дециметри; для ознайомлення з кольорами – шматочки різнокольорового шовку; ознайомлюючи з шумами варто використовувати коробочку з різним умістом.

Використовуючи в роботі з формування основ сенсорної культури дошкільників Монтесорі-матеріал ми мали можливість у процесі спілкування з дітьми та спостереженні за ними стежили за перебігом їхнього розвитку. Наша робота будувалася від простого до складного, відомого до невідомого, від конкретного до абстрактного.

8. Ефективність запропонованої системи роботи визначалася шляхом проведення контрольного зрізу. Було встановлено тенденцію збільшення кількості дітей в експериментальній групі, які показали достатній рівень

сформованості основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку, а в контрольній групі суттєвих змін не відбулося.

9. Аналіз результатів контрольного зрізу засвідчив, що після проведеної спеціальної освітньої роботи за розробленою нами системою, яка побудована на технології М. Монтесорі відбулися позитивні зміни. У результаті проведеної роботи та аналізу даних ми отримали результати щодо загального рівня сформованості основ сенсорної культури у середніх дошкільників, відповідно: достатній рівень показали 32% дітей (ЕГ), 24% (КГ), середній – 54% дітей (ЕГ), 52% (КГ), низький – 14% дітей (ЕГ), 24% (КГ).

До достатнього рівня ми віднесли 9 дітей (ЕГ) та 6 дітей (КГ), ці діти розрізняють і вживають в мовленні назви кольорів і геометричних фігур; порівнюють знайомі та незнайомі предмети на око за довжиною, шириною, висотою зі словесним позначенням виділених відмінностей; вільно орієнтуються в просторі та словесно позначають виділені просторові ознаки, виявляють пізнавальну активність, спостережливість, самостійність в процесі пізнання.

До середнього рівня ми віднесли 13 дітей (ЕГ) та 13 дітей (КГ), вони переважно правильно виконували сенсорні завдання, інколи допускали 2-3 помилки, які могли самостійно виправити; вживають в мовленні кольори спектра, геометричних фігур у процесі їх порівняння за величиною; мали достатні сенсорні знання і навички, що не перевищують програмові вимоги, не завжди показували пізнавальну активність, спостережливість, самостійність в процесі пізнання.

До низького рівня ми віднесли 3 дітей (ЕГ) та 6 дітей (КГ) ці діти не розрізняють кольори, або розрізняють їх на сенсомоторному рівні, використовують назви неправильно; не підготовлені до виконання сенсорних завдань, вони неспроможні виправляти власні помилки, не завжди вживають в мовленні всіх кольорів та геометричних фігур, відсутність розуміння

відношень ряду, майже не демонструють пізнавальну активність. Завдання виконують тільки з допомогою педагога.

10. Дані контрольного експерименту підтвердили гіпотезу нашого дослідження, у якій висловлено твердження про те, що процес формування основ сенсорної культури у дітей середнього дошкільного віку на засадах технології М.Монтессорі може відбуватися ефективніше за наступних умов: розробки системи роботи побудованої на засадах технології М. Монтессорі; організації індивідуальної допомоги і підтримки дітей; створення необхідного розвивального освітнього середовища; налагодження конструктивної взаємодії з батьками.

Отже, було з'ясовано, теоретично обґрунтовано і практично перевірено ефективність системи роботи з формування основ сенсорної культури у дітей п'ятого року життя на засадах технології М. Монтессорі.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми. Подальшого вивчення потребує дослідження засобів формування уявлень про сенсорні еталони у дітей середнього дошкільного віку.

Матеріали дослідження можуть використовуватися в освітньому процесі закладу дошкільної освіти з метою формування основ сенсорної культури у дітей дошкільного віку.